

RECENZE

Tři edice pramenů k osobnosti Lva Thuna (1811–1888)

Brigitte MAZOHL – Christof AICHNER – Tanja KRALER (eds.)

Die Korrespondenz von Leo von Thun-Hohenstein

Projekt P 22554 (2010–2015), Österreichische Akademie der Wissenschaften,
Österreichischer Wissenschaftsfonds, Kommission für Neuere Geschichte
Österreichs, Universität Innsbruck

<https://thun-korrespondenz.acdh.oeaw.ac.at>

Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL (eds.)

Die Korrespondenz des Ministers für Cultus und Unterricht Leo Thun-Hohenstein (1849–1860): Auswahl edition zu den Reformen von Unterricht und Bildung in der Habsburgermonarchie

(= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs,
Band 122)

Wien – Köln, Böhlau Verlag 2022, 1044 s., ISBN 978-3-205-21600-1 (Print),
ISBN 9783205216018 (On-line).

Michael PROKOSCH – Sieglinde KAPFERER (eds.)

Das Tagebuch von Leo Thun-Hohenstein (1825–1842): Einblicke in die Jugendjahre des späteren Ministers für Cultus und Unterricht

(= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs,
Band 124)

Wien, Böhlau 2023, 645 s., ISBN 978-3-205-21862-3 (Print),
ISBN 9783205218630 (On-line).

V loňském a předloňském roce vyšly v Rakousku péčí historiků z univerzity v Innsbrucku dva objemné svazky pramenů věnované Lvu Thunovi, pozoruhodné postavě českých a rakouských dějin 19. století. Obě publikace navazují na rozsáhlý projekt edice Thunovy korespondence, jehož výsledky mohou badatelé už řadu let využívat v digitální podobě v online prostoru. Celý soubor edic je mimořádným počinem a stojí za to o něm poreferovat.

Hrabě Lev Thun-Hohenstein (1811–1888) pocházel z děčínské rodové linie, z níž vzešla řada postav, které nemohou uniknout zájmu historiků.¹ V české historiografii včetně edičních aktivit je věnována pozornost např. synovci Lva, Františkovi (1847–1916), českému místodržiteli, rakouskému ministerskému předsedovi a prvnímu z rodu, kterému příslušel knížecí titul.² Silná thunovská generace 19. století počíná ale už hrabětem Františkem Antonínem (1786–1873), který platil ve své době za příkladného, pokrokového a sociálně uvažujícího správce a hospodáře na rodových panstvích, jejichž centrem byl severočeský Děčín. S manželkou Terezií, roz. hraběnkou z Brühlů (1784–1844), vychovali pět dětí. Vedle nejmladšího syna Lva to byli starší bratři František (1809–1870), který je známý jako hybatel a organizátor českého uměleckého života, Bedřich (1810–1881), diplomat a kvůli mesalianci prvorozeného Františka nástupce v držbě děčínského fideikomisu, a sestry Anna (1812–1885) a Juža (1815–1895). Silné a široké rodinné zázemí, výchova v duchu pozdního josefinismu, osvícenství a zemského patriotismu, atmosféra aristokratického sídla, kde se setkávali příslušníci evropské politické, umělecké a vzdělanostní elity, sehrály zásadní úlohu ve formování této mimořádné generace, která se zapsala zlatým písmem do dějin českých zemí a habsburské monarchie.

Lev Thun se narodil na zámku v Děčíně. Společně s bratry absolvoval velmi kvalitní domácí šlechtickou výuku a poté práva na pražské univerzitě. Zásadní pro formaci mladých Thunů byla rodinná poznávací cesta v první polovině 30. let 19.

1 Leopold Thun-Hohenstein, zvaný Leo, resp. Lev, dostal své první křestní jméno po svém kmotrovi a prastrýci Leopoldu Thun-Hohensteinovi (1748–1826), posledním pasovským knížeti-biskupovi.

2 Jan GALANDAUER, *František kníže Thun. Místodržící Českého království*, Praha 2007; Eva DRAŠAROVÁ – Roman HORKÝ – JIŘÍ ŠOUŠA – Luboš VELEK (eds.), *Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnávání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912 I, II*, Praha 2008; Eva DRAŠAROVÁ – Martin KLEČACKÝ – Martin KLEMENT – Luboš VELEK (eds.), *Nedostatek odvahy ke smíru. Edice dokumentů k pokusům o česko-německé vyrovnání 1912–1915 I, II*, Praha 2021.

století, během které navštívili Německo, Francii, Anglii a Itálii. Lev Thun poté nastoupil kariéru v justiční a politické správě v rámci Čech, ve dvorské kanceláři ve Vídni a od roku 1847 jako guberniální rada ve Lvově v Haliči. Už od mládí byl Thun velmi činný také ve spolkovém životě. Zajímaly ho zejména otázky sociální, do praxe uvedl např. Spolek pro blaho propuštěných káránců, byl činný v Jednotě pro povzbuzení průmyslu v Čechách, ve Vlasteneckém muzeu či Matici české. Thun byl úzce spojen s českým národním hnutím, věnoval se češtině, jeho učitelem byl Václav Hanka (1791–1861). Zajímal se o postavení Slovanů v Rakousku a o českou literaturu.³ V době předbřeznové jej čeští obrozenci pokládali za velkou naději a autoritu v řadách zemské aristokracie. Proto byl přijat s očekáváním českou společností v Praze v době revoluce 1848, když se stal guberniálním prezidentem. Revoluční doba ale znamenala i pro Lva Thuna velký přelom, v očích české politiky neuspěl. V roce 1849 navíc vstoupil do nepopulární rakouské vlády jako ministr kultu a vyučování. V této pozici provedl důležitou reformu rakouského, a tedy i českého vzdělávacího systému, která je jeho největší zásluhou a dílem. Po odchodu z vlády v roce 1860 byl Thun i nadále aktivní v politice jako člen panské sněmovny a českého zemského sněmu a také jako vydavatel novin *Das Vaterland*. Je příznačné, že v české historické paměti je zdůrazňováno působení Lva Thuna v době předbřeznové, příp. jeho epizoda v čele země. Jako představitel éry bachovského absolutismu, navíc silně konzervativně katolického smýšlení, nebývá Thun vnímán příliš pozitivně. Naproti tomu v Rakousku je tento šlechtic a politik z Čech zapsán a ceněn hlavně jako významný školský reformátor a je mu díky tomu věnována náležitá badatelská pozornost.

Lev Thun budil zájem historiků už záhy po své smrti. První jeho biografii, a to dosti obsáhlou, byť dotaženou jen do roku 1848, je práce Thunova blízkého spolupracovníka z vídeňského ministerstva Josefa Alexandra Helferta (1820–1910), kterou na pokračování publikoval ve své „Rakouské ročence“ v 90. letech 19. století. Helfertovu práci zmiňujeme proto, že už on využíval Thunovu soukromou písemnou pozůstalost a další rodinné písemnosti, které mu ke studiu i citacím poskytovala zřejmě vdova po Lvu Thunovi, hraběnka Karolína, roz. Clam-Martiničová (1822–1898).⁴

3 Leo Graf von THUN, *Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung*, Prag 1842; TÝŽ, *Die Stellung der Slowaken in Ungarn*, Prag 1843.

4 Joseph Alexander Freiherr von HELFERT, *Graf Leo Thun*, Österreichisches Jahrbuch 15–21, Wien 1891–1897.

Je zřejmé, že písemnostem Lva Thuna byla věnována péče už za jeho života a bohudík tento akcent na zachování důležitého historického dědictví přetrvával u Thunů i v následujících desetiletích, jak díky knížecímu archivnímu personálu, tak také zásluhou členů rodiny. Písemná pozůstalost Lva Thuna je jedna z řady osobních pozůstalostí příslušníků rodu, které jsou uchovávány v rámci archivního fondu Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín, nicméně řadí se spolu s pozůstalostí místodržitele Františka Thuna k těm nejobsáhlejším a nejvyužívanějším.⁵ Tato skutečnost se odráží také v menších či větších edičních počinech, vedených snahou zpřístupňovat bohatství dokumentů spojených s veřejnou činností i soukromým životem Lva Thuna.

Počátky zájmu o systematické vědecké využívání jeho písemné pozůstalosti se datují už do 30. let 20. století. Až tam leží kořeny nyní recenzovaných edic. Ve větší míře se ovšem tento výzkum rozeběhl až od přelomu 50. a 60. let 20. století, kdy se začaly badatelsky více zpřístupňovat dříve soukromé, nyní již státní šlechtické archivní fondy. Příznivější politická atmosféra otevírala dveře také pro práci zahraničních historiků.

V 60. letech vznikla o Lvu Thunovi např. dodnes ceněná kniha rakouského historika Christopha Thienen-Adlerflychta (1924–2010), který do Děčína zajížděl aktivně bádát.⁶ Motivaci poznat blíže osobnost Lva Thuna měl tento historik i osobní, neboť byl po matce Anně (1903–1943) vnukem místodržitele Thuna. Mimochodem, je zásluhou také barona Thienena, že na konci 60. let 20. století navázal s tehdejším správcem rodinného archivu Miloslavem Košťálem (1925–2018) kontakt kníže František Antonín Thun-Hohenstein (1890–1973) a další členové rodu. Pootevřel tím cestu pozdějšímu lokálnímu česko-německému vyrovnávání, ve kterém sehrála drobnou úlohu dokonce i písemná pozůstalost Lva Thuna. Co je také důležité, v příloze své knihy Christoph Thienen zpřístupnil formou edice několik dopisů vzájemné korespondence Lva Thuna s Alexisem de Tocqueville, se kterým se měl český šlechtic možnost osobně poznat v roce 1835 během pobytu v Paříži.

5 Od 2. poloviny 40. let 20. století pečuje o rodinný archiv děčínských Thunů státní archivní pracoviště v Děčíně-Podmoklech, specializované na správu zemědělsko-lesnických a šlechtických archivních fondů ze severních a severozápadních Čech. Tento archiv je součástí struktury Státního oblastního archivu v Litoměřicích a v edicích a dalších dílech citovaných v tomto textu je označován jako pobočka Děčín, příp. pobočka Děčín-Podmokly. Organizačními změnami z roku 2024 byla tato pobočka v rámci SOA Litoměřice začleněna do oddělení Státní okresní archiv Děčín.

6 Christoph Thienen-Adlerflycht, *Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservatismus im Kaisertum Österreich*, Graz – Wien – Köln 1967.

Edice dalších dopisů a pramenů z pozůstalosti Lva Thuna lze najít roztroušené i v dalších pracích německojazyčných historiků. Jmenujme Christopha Stölzla a jeho studii o Bachově éře v Čechách nebo mohučského historika Ralpha Melville a jeho dílo *Adel und Revolution in Böhmen*.⁷

Na svou dobu mimořádná je zevrubná analýza konzervativního listu *Das Vaterland* od moravského historika Antonína Okáče. Ten se tématu, ve kterém hrál Thun zásadní roli, začal věnovat už během druhé světové války a využíval k tomu belcrediovský archiv v Líšni. Po válce se mu ještě dařilo provádět výzkum ve šlechtických fondech, které už byly postupně stěhovány do oblastních zemědělsko-lesnických archivů. Se svou prací byl v roce 1948 hotov, ale to už byl vystaven politickým perzekucím. Jeho studie nakonec vyšla až v roce 1970 v Musejním spolku v Brně v jednoduché grafické formě skript.⁸ Najdeme v ní řadu dokumentů také z pozůstalosti Lva Thuna.

V kontextu českých dějin vnímaných přes jazykovou a národnostní problematiku byly zajímavé vazby Lva Thuna na české národní prostředí a jeho znalost a aktivní používání češtiny. Na přelomu 60. a 70. let 20. století se této otázce věnoval Ladislav Kubík, který působil na Pedagogické fakultě v Ústí nad Labem. Češtinu si Ladislav Kubík vybral jako základní hledisko pro výběr editovaných dopisů. Další kritériem byl Thun jako příjemce dopisů. Thun jako odesílatel zůstal tehdy bohužel stranou. Výsledkem jsou dvě práce, které se v mnohém překrývají. Jsou to knižní vydání české korespondence se Lvem Thunem, kde je otištěno čtyřicet tři dopisů uložených v pozůstalosti Lva Thuna z let 1831–1860, např. od Hanky, Jungmanna, Šafaříka, Palackého nebo Tomka, a později vydaná studie ve sborníku *Z minulosti Děčína* s edicí stejných dopisů ovšem s vynecháním listů od Václava Hanky.⁹

Politické aspekty jazykové otázky předbřeznových Čech zajímaly historika Jiřího Raka. Ten v rámci své studie na toto téma, otištěné v němčině, připravil edici

7 Christoph STÖLZL, *Die Ära Bach in Böhmen. Sozialgeschichtliche Studien zum Neabsolutismus 1849–1859*, München–Wien 1971; Ralf MELVILLE, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhundert*, Mainz 1998.

8 Antonín OKÁČ, *Rakouský problém a list Vaterland (1860–1871)* 1, 2, Brno 1970.

9 Ladislav KUBÍK (ed.), *Česká korespondence se Lvem Thunem*, Praha 1970; TÝŽ, *K české korespondenci Lva Thuna*, in: Helena Smíšková (ed.), *Z minulosti Děčína* 2, Děčín 1974, s. 154–191.

raného spisku Lva Thuna z přelomu 20. a 30. let 19. století, který je uchovávan v jeho pozůstalosti. Německý rukopis nese český titul „*Sepsání pro jazyk český*“.¹⁰

K tématu Thun – Tocqueville se o mnoho let později dostaly z podnětu zmíněného Jiřího Raka české badatelky Hana Fořtová a Doubravka Olšáková, které připravily vydání všech vzájemných dopisů těchto osobností, dochovaných v Čechách a ve Francii. Výsledkem je důkladně připravená edice jejich korespondence z let 1835–1856 se zrcadlovým otištěním originálního francouzského znění s českým překladem.¹¹ Vzhledem k tomu, že podstatná část knihy je věnovaná snahám o reformu vězeňství, je součástí edice také Thunovo pojednání k této problematice, uveřejněné v roce 1836, a to v původním německém znění i novodobém českém překladu.¹²

Nyní publikované edice jsou, co se týče rozsahu a komplexnosti, na zcela jiné úrovni oproti dřívějším edičním počínům souvisejících se Lvem Thunem. Iniciátorem myšlenky publikovat prameny k osobnosti Lva Thuna byl na počátku 30. let 20. století rakouský historik Heinrich von Srbik (1878–1951). Pro projekt na půdě Komise pro novější dějiny Rakouska získal svého žáka Tarase Borodajkewycze (1902–1984) a také knížete Františka Antonína Thuna (1890–1973), který byl ochoten pro tyto účely poskytnout pramenný materiál z rodinného archivu. V roce 1936 zapůjčil do vídeňského Domácího, dvorního a státního archivu (HHStA) čtrnáct kartonů písemností z pozůstalosti svého prastrýce, ze kterých mohl Borodajkewycz začít pořizovat opisy a registry. Kvůli finanční nouzi a propuknutí války byly ale práce brzy zastaveny. Po válce nastala zajímavá situace. Thunovské písemnosti stále zůstávaly ve Vídni, ale panovala obava z jejich vrácení do Československa. Thunovský archiv totiž změnil majitele, protože jej konfiskací převzal stát. K tomu byl Taras Borodajkewycz stoupencem nacistického režimu. Rozpohybovat znovu projekt bylo tedy obtížné. K navrácení archiválií zpět do Děčína do oblastního zemědělsko-lesnického archivu skutečně na počátku 50. let došlo, a to přes brněnský krajský archiv. Na přelomu 50. a 60. let se Lvem Thunem a jeho univerzit-

10 Jiří RAK, *Politische Aspekte der Sprachenfrage in Vormärzbohmen (Am Beispiel Leo Graf v. Thun), Beilage: Leo Graf v. Thun: Niederschrift für die böhmische Sprache*, Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slavisches Studien 1 (6), 1994, č. 1–2, s. 23–59.

11 Hana FOŘTOVÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ (eds.), *Lev Thun – Alexis de Tocqueville : (Korespondence 1835–1856)*, Praha 2011.

12 Původní vydání: Leo Graf von THUN, *Die Nothwendigkeit der moralischen Reform der Gefängnisse mit Hinweisung auf die zur Einführung derselben in einigen Ländern getroffenen Maßregeln*, Prag 1836.

ní reformou zabýval rakouský historik Hans Lentze.¹³ Je pozoruhodné, že se tehdy podařilo prostřednictvím československé archivní správy pro tento vědecký výzkum opět zapůjčit významnou část Thunovy pozůstalosti do Vídně do Rakouského státního archivu (ÖStA). Zdá se, že tuto příležitost rakouští kolegové využili k vyhotovení mikrofilmů, které jim o několik desetiletí později mohly posloužit pro tvorbu edice.

Pokud hovoříme o cestování pozůstalosti Lva Thuna, musíme zmínit ještě jeden příběh. Po válce se do fondu děčínského thunovského archivu z předválečné vídeňské zápůjčky nevrátilo vše. Malá část kdesi zůstala a ocitla se později v rukou Christopha Thienen-Adlerflychta. Až v roce 2001 zavítala do oblastního archivu v Děčíně-Podmoklech ve věci pozůstalosti Lva Thuna vzácná návštěva – baron Thienen a kníže Franz Thun se synem Christophem Jackem, aby tyto zapomenuté a ve 40. letech podle československého práva rodině zkonfiskované písemnosti umožnili zařadit zpět na své místo v rodinném archivu. Byl to mimořádně vstřícný krok odpovídající však tehdejší česko-německé usmířovací atmosféře a odrážející důvěru původce archivního fondu v dobrou správu rodinných písemností ve státním archivu.

Myšlenka zabývat se korespondencí Lva Thuna byla po mnoha desetiletích spánku Komisí pro novější dějiny Rakouska oživena v roce 2003. Sídlem projektu se stala univerzita v Innsbrucku a jeho vedoucí byla ustanovena prof. Brigitte Mazohl. V letech 2010–2015 projekt podpořil Rakouský vědecký fond (FWF) a práce se mohly rozeběhnout naplno.

Innsbrucký univerzitní tým v Ústavu historických věd a evropské etnologie se od počátku soustředil na nejvýznamnější část Thunova profesního života, totiž na období jeho služby na ministerstvu kultu a vyučování, a stanovil si za cíl připravit digitální edici veškeré jeho korespondence, příp. dalších typů dokumentů z tohoto období. Zvláštní pozornost pak rakouští kolegové zaměřili na Thunovu vzdělávací reformu. V roce 2013 se v rámci projektu konala v Innsbrucku k univerzitní reformě mezinárodní konference „Für Geist und Licht! ... Das Dunkel schwand!“. Sborník z tohoto vědeckého setkání vyšel v roce 2017.¹⁴

V rámci Thunovy písemné pozůstalosti odpovídá předmět edičního záměru skupině A 3 XXI D – *Ministerzeit 1849–1860*. Ta obsahuje celkem 657 signaturních jednotek, z toho přibližně 520 dopisů a 250 jiných dokumentů různého typu

13 Hans LENTZE, *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962.

14 Christof AICHNER – Brigitte MAZOHL (eds.), *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*, Wien – Köln – Weimar 2017.

o celkovém rozsahu asi 8200 stran. Převédeme-li ovšem toto ohromné množství do archivní terminologie, jedná se v kartonech o pouhých 9 evidenčních jednotek. Tato materie tvoří základ edice Thunovy korespondence. Zpracovatelé si k tomu vytkli za cíl pokusit se dohledat Thunovy roztroušené autografy, které byly určeny příjemcům. Ve skupině D lze identifikovat celkem 248 Thunových korespondenčních partnerů. Výsledkem soustavného pátrání ve čtyřech desítkách různých archivů bylo dohledáno 127 Thunových dopisů v sedmnácti různých archivech Rakouska, Německa a České republiky. I když v počtu dochovaných přijatých a odeslaných dopisů je patrná velká disproporce, lze takové číslo považovat za velkých úspěchů. Tato důsledná heuristická práce, jejíž součástí byl i výzkum ve vídeňském Všeobecném správním archivu (AVA – Allgemeines Verwaltungsarchiv), který pečuje o ministerské dokumenty, výrazně zvyšuje hodnotu celé edice.

Digitální edice, přístupná volně na internetu, má velké přednosti, které spočívají především v možnosti vyhledávání a spojování informací podle nejrůznějších kritérií – podle data, odesílatele, příjemce a také podle jmenného, místního a věcného rejstříku. Abychom zjistili, jak edice funguje, zvolili jsme jako příklady jména historika Václava Vladivoje Tomka (1818–1905) a francouzského myslitele Alexise de Tocqueville (1805–1859), kterým se věnovali už dřívější editoři Thunovy korespondence.

Zadáním rejstříkového hesla „Tomek“ vyhledáme v edici šestnáct dokumentů z let 1851–1860, které se týkají tohoto českého historika. Prvním dokumentem je Tomkova odpověď na recenzi německého vydání jeho středoškolské učebnice *Příruční kniha dějepisu rakouského*, dochovaná v Thunově pozůstalosti. Dále jsou to tři dopisy Thunovi od Josefa Alexandra Helferta a po jednom od Constantina Höflera a Josepha Mozarta opět z děčínské pozůstalosti. Následují dva dopisy Thuna Helfertovi z Moravského zemského archivu a tři Tomkovi z Archivu Národního muzea, z nichž jeden je hezky česky uvozen: „*Vzácný pane! Po česku psáti již mi zase nelze – tedy po německu*“. Naopak Tomkovy dopisy Thunovi jsou výhradně české. Dva dopisy jsou uloženy v Thunově pozůstalosti a otiskl je již Ladislav Kubík, dva jsou dochované v konceptu v Archivu Národního muzea. Další koncept z téhož zdroje je ovšem Thunovi jako adresátovi připsán omylem. Dopis z 30. 4. 1858 psal Tomek Josefu Alexandru Helfertovi, což vyplývá z kontextu, ale i z oslovení „*Vysokorodý pane barone!*“. Thun je ale v dopise, který se stejně jako další korespondence z roku 1858 týká Tomkových stížností na to, že stále nebyl jmenován řádným profesorem, zmiňován. Přísně formálně tedy dokument do edice nepatří, obsahově ale ano. Všechny dokumenty v edici jsou uvozené re-

gestem a doprovázejí je upřesňující poznámky a další odkazy. Vyjma dokumentů již publikovaných v jiné edici jsou celé dokumenty transkribovány. V textu jsou navíc modře vyznačená rejstříková hesla, která umožňují rychlé křížové vyhledávání podle individuálních požadavků.

Zadáním jména „Tocqueville“ najdeme dva odkazy na dokumenty z Thunovy pozůstalosti. V jednom případě se jedná o zmínku v dopise spisovatele a diplomata Ferdinanda Marckworta (1813–1882). Ve druhém jde o dopis Tocquevilla Thunovi, datovaný v Paříži 13. března 1856. Tento list otiskly také Hana Fořtová a Doubravka Olšáková. Na edici z pražského nakladatelství Oikoymenth kolegové z Innsbrucku neodkazují, což je zřejmě způsobeno tím, že příprava obou edic se časově překrývala. Co je ale zajímavé, transkripce onoho jazykově francouzského dopisu není v obou edicích zcela shodná, někdy i v celých slovech.¹⁵ Ukazuje to, jak nesmírně obtížná je ediční práce v případě zpracování novověkých dokumentů psaných rychlou rukou. Obě edice se jinak nedublují, protože korespondenční styk Thun – Tocqueville se odehrával zejména v době předbřeznové, tedy mimo časový rámec Thunova ministerského období.

Drobné nesrovnalosti, na které jsme při zevrubném pohledu do digitální edice přišli, lze při mimořádném rozsahu a desítkách let příprav, během nichž prameny prošly mnohými rukama, jistě pochopit. Lze je snad přičíst i tomu, že v obou případech se nejedná o jazykově německé dokumenty. Tyto detaily vysokou kvalitou, odborností a prospěšností edice nijak nesnižují. Upozorňují nás ale, že i s editovanými prameny je dobré pracovat se zdravým kritickým přístupem.

Knižní podoba edice korespondence Lva Thuna je jakýmsi bonusem s přídanou hodnotou k verzi digitální. Jedná se o výběr z dokumentů, které jsou již k dispozici online. Kritériem pro výběr byla otázka reformy vyučování a vzdělávání. Celkově jde o necelou čtvrtinu obsahu digitální edice. Záměrem autorů bylo představit Thunovu činnost v době jeho ministerského období přehledněji a umožnit badatelům jiný typ čtení a práce. Podstatné je, že kniha nabízí vhled do obsahu pramenů. Úvodní texty analyzují jednotlivá témata a zároveň upozorňují na podstatné dokumenty. Můžeme tak získat přehled o fungování ministerstva kultury a vyučování v době Lva Thuna a o jeho jednotlivých agendách v oblasti národních škol, gymnázií, univerzit či vědy nebo o Thunově personální politice v této oblasti, a teprve následně se soustředit na konkrétní editované dokumenty.

15 Např. v závěrečné větě: „... et d'amitié que j'ai depuis bientôt vingt [Fořtová – Olšáková]/sept [Thun-Korrespondenz] ans pour Vous.“ První verze je správně.

Každá z verzí edice má své přednosti. Ideální je zřejmě pracovat s oběma současně. Co je jisté, papírová forma přetrvá. U té digitální to nevíme. Na druhou stranu digitální verze může být dynamická, lze ji dále vylepšovat, rozvíjet a opravovat v ní případné nedostatky. Budeme doufat, že rakouští kolegové najdou dost sil i financí pro dlouhodobou udržitelnost moderní formy. Bude to vyžadovat neustálou technickou podporu i zázemí školených historiků, resp. archivářů.

Vedlejším produktem obnovené snahy o vydání korespondence Lva Thuna týmu prof. Brigitte Mazohl v Innsbrucku, nikoliv ovšem méně významným, je edice jeho deníku z let 1825–1842, jíž se ujali mladší kolegové Sieglinde Kapferer a Michael Prokosch. Jestliže edice korespondence z ministerského období nás zavádí do prostředí úřadu, státní služby a veřejného života Lva Thuna v době bachovského absolutismu, deník z jeho mládí, uchovávaný v Thunově děčínské pozůstalosti, nás vrací do soukromého rodinného života v době biedermeieru a předbřežnových časů. Osobní deník je výsostně intimní pramen. Ten Thunův nebyl určen k pozdějšímu vydání. Jsou to zcela privátní osobní zápisky zrajícího jinocha a mladého muže. Díky nim lze nahlédnout do jeho myšlenkového světa a poznat okolnosti, které ho ovlivňovaly. U pozdějšího reformátora, který sehrál v dějinách důležitou roli, je tato možnost samozřejmě velmi lákavá.

Dvojice autorů edice přistoupila ke svému úkolu velmi poctivě. Sieglinde Kapferer zpracovala v úvodním textu Thunovu biografii, která představuje souhrnně osobnost, do jejíchž zápisků, byť jen z části jejího aktivního života, máme možnost nahlížet. Michael Prokosch následně rozebírá strukturu deníku a analyzuje jej obsahově.

Po formální stránce deník sestává nejdříve z devíti volných sešitů zahrnujících období 1825–1833 (1834), z nichž první je nadepsán: „*Mein Tagebuch angefangen den 1. Jänner im Jahre 1825*“. O této části deníku můžeme s jistotou říci, že je kompletní. Druhou část pro období od roku 1836 do roku 1842 tvoří volně složené archy či jednotlivé listy. Tady už si mírou dochování jisti být nemůžeme. Paginace originálu deníku je až novodobá, první část tvoří strany 1–342, druhou strany 343–618.

Obsahově lze dle Michaela Prokosche deník rozdělit podle tří časových úseků. První jsou léta 1824–1826. To byl pro Thuna čas domácího vzdělávání společně s bratry Františkem a Bedřichem pod vedením Johanna Rohrwecka (1793–1882), osvěcensky zaměřeného pedagoga z bolzanovského okruhu, čas života na děčínském zámku a panství v užší a širší rodině a ve společnosti lidí, kteří byli zvá-

ni do Děčína, který tehdy platil za kulturní a společenské centrum přesahující významem české hranice. Byl to čas výletů do blízkého okolí a pobytů v Praze nebo u příbuzných např. v Drážďanech nebo v Cholticích. Thun pozoruje svět kolem sebe, zaznamenává třeba počasí nebo jako zapálený mladý botanik rád popisuje květenu. Thunův deník z toho období nám nabízí detailní pohled do životního stylu středoevropské aristokracie 1. poloviny 19. století. Dává nám možnost pochopit intelektuální zázemí mladých českých šlechticů, kteří měli zanedlouho ovlivňovat dění v zemi. Mladí Thunové byli vedeni k vědomí, že jejich urozenému stavu přísluší odpovědnost za okolní svět, služba potřebným, pomoc trpícím a smysl pro spravedlnost. Byli podněcováni k zájmu o společnost, umění, o vědecké a technické novinky, ke zvědavosti, k touze neustále se vzdělávat a osobnostně se zdokonalovat. Zanedbávána nebyla ale ani péče mladých Thunů o tělo. V deníku najdeme zmínky o plavání, šermu, míčových hrách, jízdě na koni či lovu. Podstatnou roli hrál duchovní život. Úlohu zpovědníka, tedy roli duchovního průvodce a rádce, zastával u Thunů bolzanista P. František Schneider, který měl na formaci Lva Thuna mimořádný vliv. Vroucí modlitby a zpytování vlastního svědomí jsou snad nejfrekvencovanější tematikou v celém Thunově deníku. Vedle hluboké víry nesmíme zapomenout také na český zemský patriotismus. Snad lze v této souvislosti uvést modlitbu, kterou si zapsal Thun jako šestnáctiletý mladík 21. března 1827: „*Vater, gib uns, allen Menschen, vorzüglich aber uns Deinen treuen Böhmen, heute unser tägliches Brod, und stille allen den Hunger, die ohne Deiner Hülfe ihn nicht stillen können!*“

Druhá část deníku z let 1829–1834 není příliš rozsáhlá. Časově pokrývá období pražských studií práv a rodinnou cestu po západní Evropě. Lev Thun se v pasážích této části zabývá hlavně náboženskými a mravními tématy. Nepopisuje ani onu důležitou cestu. Za pozornost stojí úvaha o osamostatňování se mladého člověka z náruče jistě milujícího ale mimořádně přísného otce, jež stále svírala mladíky, kteří už přesáhli dvacátý rok života.

Třetí část deníku pro léta 1836–1842 vstupujeme do období Thunova života, ve kterém už začal veřejně působit, publikovat a zároveň nastoupil do státní služby. Tomu odpovídají témata, ke kterým si Thun činil poznámky, např. vězeňství, sociální a fiskální problematika nebo cenzurní peripetie s vydáním pojednání o stavu české literatury. V deníku najdeme také koncepty dopisů, např. list Alexis de Tocqueville z července 1841 nebo čistě soukromé psaní bratrovi Františkovi v době, kdy rodina řešila jeho vztah s Angličankou Adeleidou Kembleovou (1815–1879).

K osobnosti Františka Thuna (1809–1870) vyšla nedávno výtečná práce z pera historičky a archivářky Marcely Zemanové.¹⁶ S vydáním edic ke Lvu Thunovi se nyní nabízí daleko větší prostor oba velké muže srovnávat. Často spolu spolupracovali. Jejich kariéry se prolínaly už v době předbřeznové na poli sociálních a kulturních aktivit. V 50. letech 19. století Lev povolal staršího Františka jako referenta na své ministerstvo, aby provedl reformu uměleckého školství a podílel se na ustavení státní památkové péče. Koneckonců oba vedle sebe spočinuli i po smrti, když jejich hrobkám rodina vyhradila v areálu kaple sv. Jana Nepomuckého v Chrástu u Podmokel (dnes místní část Děčína) čestné místo.

Zpracovatelé edice deníku zvolili velmi pěkný a vhodný obrazový doprovod. Využili veduty drážďanského malíře Carla Friedricha Grünwalda (1791–1849) z jeho knihy *Wanderungen auf der Herrschaft Tetschen*.¹⁷ Tento tištěný turistický průvodce, plný vyobrazení romantických partií severočeského thunovského domínia, měl za cíl přilákat návštěvníky do hraběcích Lázní sv. Josefa v Horním Žlebu (dnes místní část Děčína). Grünwald dostával od Thunů zakázky a patřil také mezi domácí učitele mladých pánů. Je možné, že společné procházky preceptora a jeho svěřenců, zmíněné i v deníku, daly podnět ke vzniku této půvabné knížечky.

Nejnovější edice pramenů k osobnosti hraběte Lva Thuna musíme velmi ocenit. Týmu historiků při univerzitě v Innsbrucku patří velký dík za dlouhodobé úsilí nejen o zpřístupňování thunovských pramenů, ale také jejich využívání.¹⁸ Je rovněž chvályhodné, že obě knižní edice jsou volně dostupné také online na platformě Open Access.

Otto Chmelík

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

16 Marcela ZEMANOVÁ, „*Kéž bych byl malířem.*“ *František Thun mezi rodinou a uměním*, Ústí nad Labem – Dolní Břežany 2022.

17 Carl Friedrich GRÜNWALD, *Wanderungen auf der Herrschaft Tetschen. Ein Taschenbuch für Freunde der schönen Natur*, Prag 1827.

18 Univerzita v Innsbrucku stojí také za internetovým projektem THUN-WEB, který je cenný zejména kvůli obsáhlé genealogické databázi mimořádně rozvětveného rodu.

Gábor BARABÁS

Delegated Papal Jurisdiction in Arpadian Hungary.

Bishops – provosts – papal chaplains

(= Arpadiana XVI.)

Budapest, Institute of History, RCH 2023, 400 s., ISBN 978-963-416-405-0.

Maďarské centrum humanitných vied sa pred niekoľkými rokmi podujalo na veľmi záslužný počin. Edičnou radou *Arpadiana* totiž podrobne približuje problematiku arpádovského Uhorska v angličtine. Autorom najnovšieho titulu je Gábor Barabás, popredný medievista z univerzity z Pätkostolia (Pécs). Predložená práca sa venuje cirkevným sporom v arpádovskom Uhorsku so zreteľom na pápežom delegované právomoci. Práca sa delí na deväť kapitol a obsahuje a prílohu v podobe prehľadu jednotlivých prípadov delegovanej pápežskej súdnej právomoci.

Prvá kapitola sa venuje stavu bádania v tejto oblasti. Hoci sa historici dlho venovali tejto problematike, zdá sa, že prelomové obdobie nastalo až v 60. či 70. rokoch 20. storočia. Autor uvádza práce viacerých historikov až do súčasnosti. Tak tiež spomína i to, ako sa realizoval výskum hungarikálneho materiálu v Tajnom Vatikánskom archíve v 19. storočí. Za zásadnú prácu sa v tomto prípade právom považuje dielo Augustina Theinera. V 20. storočí to bol hlavne americký historik Jamess Ross Sweeney (1940–2011), ktorý sa dlhodobo venoval uhorskej cirkevnej problematike.

Ďalšia kapitola sa dotýka vzniku funkcie pápežských sudcov-delegátov a ukotvenia tejto praxe aj z právneho hľadiska. Tento systém sa začal postupne vyvíjať od druhej polovice 12. storočia spoločne s rozvojom kanonického práva. Delegovaná jurisdikcia súvisí aj s reformnými pápežmi – jednak v čase zápasu o *libertas ecclesiae*, ale aj počas konfliktov s cisárom (investitúra), až napokon s reformami a zmenami, ktoré implementoval Inocent III. Autor hovorí i tom, že celkový vývoj i uvedenie do praxe nie je známe v celom rozsahu. Spomínané sú aj konflikty s panovníkmi – neraz totiž to mohla delegovaná pápežská právomoc „naraziť“ na odpor panovníka a jeho nariadenia limitujúce pápežské zásahy v tej či onej krajine (Anglicko či Uhorsko) či ich špeciálne práva (v Uhorsku tzv. apoštolské práva). Z hľadiska zachovania prameňov je práve uhorský materiál veľmi bohatý, aj keď ako uvádza autor, v mnohých prípadoch nemáme doložené vyústenie jednotlivých káuz a sporov. Prax a realita sa neraz líšili a nepomohlo ani dodatočné delegovanie či subdelegovanie. Výnimočne v týchto procesoch rozhodovali aj pápeži (prevažne v staršom období), potom túto úlohu dostali tzv. auditori – kardináli rímskych

kostolov. V prvotnom období delegovaná právomoc prechádzala na arcibiskupov a niektorých biskupov a za pápeža Gregora IX. (1227–1241) aj na opátov, prepoštov, archidiakonov či dokonca kanonikov. Autor podrobne popisuje aj jednotlivé fázy procesov.

Tretia kapitola si už konkrétne všima systém delegovanej pápežskej jurisdikcie v Uhorsku. Prvotnú fázu autor hľadá v čase pontifikátu Alexandra III. (1159–1181). Autor tvrdí, že vtedy sa delegovaná právomoc týkala najmä dalmátskej cirkevnej správy. Barabás spomína aj dohodu Alexandra III. a Gejzu II., ktorá spočívala v tom, že panovník mohol uhorským arcibiskupom udeľovať pálium, nesmel však bez súhlasu pápeža premiestňovať biskupov. Uhorskí preláti a klerici sa zase mohli obrátiť na pápeža iba so súhlasom panovníka. Jedným z prvých procesov bezprostredne sa týkajúcich Uhorska bol na konci 12. storočia jurisdikčný spor sibiňského prepošta s transylvánskym biskupom, ktorý riešil pápežský legát Gregor *de Sancto Apostolo*. Spor sa týkal farností, ktoré obývali flámsko-valónski hostia usadení v regióne v čase Gejzu II.

Barabás rozdeľuje uhorské procesy na tri hlavné kategórie: 1. desiatkové spory, 2. disciplinárne procesy, 3. spory s laickými osobami. Zásadný dopad na delegovanie mal i tatársky vpád, pri ktorom zahynulo mnoho cirkevných hodnostárov. Najväčší rozmach, z hľadiska počtu, delegovanej jurisdikcie bol zrejme za pápeža Inocenta III. (1198–1216), v ostatných obdobiach sa totiž v Uhorsku výrazne angažovali pápežskí legáti či iní vyslanci. Tí sa venovali predovšetkým (z pohľadu pápeža) veľmi páľčivým problémom. Jedným z nich bola i tzv. Bosnianska heréza, ktorá figurovala v pápežskej korešpondencii takmer celé 13. storočie. Autor hovorí aj o frekvencii s akou boli jednotliví uhorskí preláti nominovaní pápežom. Neraz išlo o ad hoc delegovanie, bez konkrétneho kľúča, hoci často sa opakovali biskupi z Rábu, Vacova či Nitry.

Z kláštorného prostredia to boli opáti z Tihaňu či Pécsvaradu. Pannonhalmský opát, ktorý bol predstaveným najprestížnejšieho uhorského kláštora, bol však na druhú stranu, pomerne často angažovaný v rozličných sporoch. Svoju špecifickú rolu tu od 30. rokov 13. storočia hrali hodnoverné miesta – cirkevné inštitúcie fungujúce ako verejno-notárske inštitúcie. Hoci ako píše autor, ich listiny sa nepokladali za autentické v cirkevných sporoch. V rámci delegovania sa vyskytli prípady kedy boli pre uhorské záležitosti delegovaní aj cudzí preláti (zo Salzburgu, Grada a pod.) Od 50. rokov 13. storočia zase pozorujeme iný fenomén – pápežskí legáti boli priamo delegovaní, aby riešili lokálne spory cirkevných inštitúcií. Už spomenutý tatársky vpád výrazne zasiahol do delegovania, menovite išlo napr. o časté me-

novanie kardinála Štefana z rodu Bánča či osôb z prostredia Ostrihomskej kapituly či provincie (o poznanie viac ako sufragáni Kaločskej provincie). Je pritom otázne či za to môže aj Tatársky vpád (devastácia na juhu Uhorska). Priestor je venovaný aj javu, keď dotyčné sporné strany odmietali delegovaných sudcov.

Štvrtá kapitola sa týka procesov, kde hlavnými aktérmi boli členovia uhorskej kráľovskej rodiny. V prvom rade to bol na prelome 12. a 13. storočia dynastický konflikt medzi uhorským kráľom Imrichom a jeho bratom, kniežaťom Ondrejom. Už Inocent III. sa snažil uhasiť tento konflikt využitím pápežských delegátov, čo sa ukázalo ako nefunkčné. Ďalší takýto spor bol medzi Ondrejom a jeho synom Belom (IV.) Tu však autor mylne uvádza, že Ondrej (správne Belo) sa oženil s Máriou Laskarisovou. Začiatok 13. storočia bol pomerne bohatý na rôzne kauzy a spory.

Medzi ne patrila i vlečúci sa spor týkajúci sa vyhnaní Nemeckých rytierov z Uhorska (1225), hoci autor žiaľ nezmiňuje žiadne detaily. Tomuto problému sa venovalo mnoho prelátov. Spor sa riešil aj v 70. rokoch 13. storočia a však bez žiadneho výsledku. Dodajme, že k cirkevným problémom začiatkom 13. storočia patrila i kauza bosnianskej herézy, ktorá by si zrejme zaslúžila viac priestoru. Autor ďalej píše o Židoch a moslimoch, ktorí zastávali v Uhorsku niektoré dvorské úrady, čo vzbudilo značnú nevôľu pápeža. Čitateľ sa tu prehľadne dozvie aj o rôznych úpravách uhorských cirkevných pomerov (renovácia Zlatej Buly a Berežská prísaha). Ondrej II. sa dokonca zaviazal vyplatiť kompenzáciu uhorským cirkevným inštitúciám, čo však nedodrжал. V dôsledku toho bosnianský biskup vyhlásil nad Uhorskom interdikt. Na mieste by bolo dodať, že i čase bujnejšej heterodoxie bol tento biskup, dominikán Ján z Wildeshausenu, dosadený na úrad pápežom, aby celú záležitosť vyriešil.¹ Autor na tomto mieste spomína i niekoľkoročný spor chorvátskeho vojvodu Kolomana s templármi či niektoré ďalšie menej významné kauzy. Zaujímavé sú nepochybne žiadosti Ondreja II. a Bela IV. o kanonizáciu ostrihomského arcibiskupa Lukáša (v úrade 1158–1181), k čomu však nedošlo, hoci ťažko nájsť presnú príčinu.

Autor sa vracia aj ku kráľovským zásahom na cirkevných úradoch a uhorskému „konkordátu“ z roku 1161. Priestor je venovaný aj uhorským nomináciám (prakticky nanúteným) na cirkevné úrady v Dalmácii. Tu je teda vidieť významné prepojenie uhorskej a dalmátskej cirkvi. Len dodajme, že veľmi podrobne sa tejto

1 Dženan DAUTOVIĆ, *Nulla spes sit ... Bosnia and the Papacy in the Thirteenth Century*, in: Gergely Kiss – Gábor Barabás – Péter Báling eds., *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis XI*. Pécs 2021, s. 107.

problematike venovala Judit Gál.² Situácia s nomináciám sa sčasti zmenila po IV. Lateránskom koncile (1215). Práva uhorských kráľov de facto dosadzovať vybrané osoby na biskupské stolce však neboli výnimočné. Autor píše o podobnej situácii v Anglicku. Priestor je teda pochopiteľne venovaný problematike obsadzovania biskupských úradov pred aj po koncile. Ako veľmi problematické sa ukázalo obsadenie ostrihomského a kaločského arcibiskupského stolca v roku 1204 a 1205. Barabás spomína i situáciu v ďalších biskupstvách (Split, Transylvánia či Veľký Varadín).

Pozornosť je venovaná aj problematickému Bosnianskemu biskupstvu. V roku 1232 sa totiž ukázalo, že tunajší biskup je zrejme heretik, preto bol nahradený už spomenutým dominikánom Jánom. Autor tu využíva aj termín „Bosnian Church“, teda synonymum pre biskupstvo, hoci tento termín sa už v odbornej literatúre používa pre označenie bosnianskej heterodoxie.³ Barabás ďalej píše aj o kanonických voľbách v kolegiálnych kapitulách (Stoličný Belehrad, Sibiň) či kláštoroch. V tejto kapitule sa nachádzajú aj podrobné informácie o niektorých cirkevných inštitúciách (francúzski mníši v kláštore Somogyvár, presťahovanie Bratislavskej kapituly a pod.), ktoré dotvárajú celkový kontext. Zmieňujú sa aj exempcie i prípad už zmienennej Sibiňskej kapituly. Barabás však vôbec nespomína exempčné privilégia pre túto kapitolu z roku 1211 a 1212.⁴ Autor ďalej píše aj o kurióznom prípade, kedy uhorskí klerici úmyselne poškodili register pápeža Alexandra III. Podľa všetkého sa vytrhnuté strany týkali práv a postavenia kaločského arcibiskupa.

Početné spory či procesy boli riešené v 20. a 30. rokoch 13. storočia – jednak to súvisí s rozšírením praxe delegovania a samozrejme i početnosťou uhorských cirkevných inštitúcií. Časť tejto kapitoly sa venuje aj sporom s laickými osobami, ktoré sa dopustili násilia na cirkevných predstaviteľoch či ich majetkoch.

Kapitola 5. a 6. si všíma vývoj delegovanej právomoci po tatárskom vpáde, teda v druhej polovici 13. storočia. Situáciu v tomto prípade sťažilo aj dlho obdobie sede vacante (Inocent IV. zvolený až 25. júna 1243). V Uhorsku v tom čase zostali neobsadené i obe arcibiskupstvá. Samotné obnovenie delegovania prišlo s novým pápežom, ktorý dokonca Belovi IV. udelil, privilégium, že uhorskí klerici a laici ma-

2 Judit GÁL, *Dalmatia and the Exercise of Royal Authority in the Árpád-Era Kingdom of Hungary*, Budapest 2020, s. 44-53.

3 Išlo v podstate o interkonfesionálny hybrid s predkresťanskými prvkami, ktorý sa označuje ako Bosnianska Cirkev (Bosanska Crkva). K tomu John FINE, *The Bosnian Church: A new interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to 15th centuries*, London – New York 2007, s. 17-18.

4 Hans-Werner SCHUSTER, *Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei*, in: Ungarn Jahrbuch, č. 16, 1988, s. 3-4.

li zakázané zúčastniť sa súdu mimo krajinu. V tomto čase sa dostáva do popredia Štefan Bánča (vacovský biskup 1240/1241-1243 a následne ostrihomský arcibiskup), ktorý sa od roku 1251 stal prvým uhorským kardinálom. Barabás mapuje aj pôsobenie kardinála Štefana, ktorý následne výrazne formoval uhorské cirkevné prostredie. Kardinál totiž od roku 1252 žil v Ríme, zrejme kvôli napätým vzťahom s panovníkom. Krátko na to došlo i k voľbe nového ostrihomskeho arcibiskupa. Barabás tu podrobne ilustruje aj to, že kardinál Štefan často žiadal o rozličné pozície pre svojich kaplánov a príbuzných a presadzoval sa o voľbu konkrétnych osôb na uhorské biskupské stolce (napr. pätkostolský kanonik Filip zvolený za záhrebského biskupa) či iné pozície aj mimo Uhorska (kardinálov synovec menovaný za kanonika vo Verone).

Pozornosť je taktiež venovaná pôsobeniu pápežských legátov – i samotný uhorský kardinál Štefan sa totiž už od leta 1253 zdržiaval v Uhorsku ako pápežský legát a neraz korigoval kanonické voľby na biskupské a prepoštské pozície. Autor tu mapuje i kariérny rast uhorských prelátov v druhej polovici 13. storočia. V rámci úprav cirkevných pomerov je zmieňované aj Bosnianske a Srijemské biskupstvo, ktorých diecézne sídlo bolo presunuté. Taktiež sa spomínajú (neraz dlhé a vlečúce sa) spory či procesy nižšieho kleru s cirkevnými inštitúciami. Záver kapitoly rozpráva o prípade Gregora z rodu Bičke, ktorý bol v roku 1298 zvolený za ostrihomskeho arcibiskupa. Pápež Bonifác VIII. ho síce v úrade nepotvrdil, ale za to ho vyzval, aby v krajine uchovával katolícku vieru a taktiež požiadal klerikov a laikov provincie, aby mu boli poslušní. Gregor si však tento list mylne (otázne či v dobrej viere) vykladal ako menovania za nuncia. Problém však nastal keď Gregor už nepodporoval posledného Arpádovca Ondreja III., ale prešiel do anjouovského tábora. Spor však prakticky skončil smrťou Ondreja a za krátko aj samotného Gregora.

Nasledujúca kapitola sa venuje pápežského subdiakonovi a kaplánovi Egídi-ovi, ktorý pôsobil v Uhorsku v rokoch 1228-1231. Egídus sa angažoval v Uhorsku a pápežský delegát-sudca v sporoch medzi cirkevnými inštitúciami. Autor (odvolávajúci sa doterajšie bádanie) rozmyšľa nad tým, že mohlo ísť o Egídia da Verracelo, ktorého brat Pandulf bol biskup v Norwichi. Zdá sa, že jeho hlavnou úlohou v Uhorsku bolo korigovať vznik Srijemského biskupstva, prípadne vyhovieť i požiadavkám tunajším cirkevným inštitúciami. Gábor Barabás však trefne hovorí o tom, že Egídus mal nepochybne špecifické postavenie. Hoci v Uhorsku pôsobil ako delegovaný sudca, jeho kompetencie sa približujú na úroveň pápežského legáta, hoci ním prakticky nebol menovaný. Je teda možné, že Egídus bol *legatus missus*, hoci nie je možné dospieť k jednoznačnému riešeniu celej situácie.

Ďalšia kapitola si všíma pápežských kaplánov a subdiakonov v Uhorsku. Títo klerici totiž od 12. storočia fungovali ako pápežskí vyslanci nižšieho stupňa, v podstate ako poslovia. Autor tu hovorí o dvoch kategóriách – o pápežských kaplánoch vyslaných do Uhorska a potom o uhorských hodnostároch, ktorí držali tento titul. V rámci 12. storočia boli už niektorí kapláni vyslaní do Dalmácie. Barabás hovorí o Teobaldovi, ktorý sa v priebehu 80. rokov 12. storočia zdržiaval v Splite a Zadare (tu omylom Zala namiesto Zara), pričom však nepíše o tom, že tento pápežský úradník bol vyslaný aj do Bosny, ktorá sa nachádzala pod uhorskou suverénitou.⁵ Ďalším vyslaným kaplánom bol Ján de Casamaris, ktorý sa tiež výrazne angažoval v Bosne, podobne tak aj Acontius z Viterba, ktorý okrem iného riešil aj problém omišských pirátov. Spomínaní sú aj ďalší kapláni, ktorí sa venovali i záležitostiam kráľovskej rodiny a sporom cirkevných inštitúcií. Od 60. rokov 13. storočia potom badať rastúci počet uhorských klerikov s titulom pápežského kaplána a subdiakona. To sa dialo prevažne zásluhou kardinála Štefana Bánču, pretože sa primárne jednalo o jeho príbuzných či blízke osoby.

Záverom Gábor Barabás hovorí, že uhorský materiál sa v danej problematike čiastočne líši, nevyskytli sa to sťažnosti na úžeru či vysoké ceny. Tiež badať, že niektoré osoby boli v rámci delegovanej právomoci favorizované na úkor iných. Zmena prešla i v 13. storočí, keď na miesto tradične troch delegátov-sudcov boli menovaní jeden či dvaja preláti.

Predložená práca je určená predovšetkým pre odborníkov zameriavajúcich uhorskými cirkevnými dejinami. Autor veľmi podrobne mapuje (v miere ako pramene dovoľia) jednotlivé spory, procesy a ich okolnosti i širšom kontexte. Možno na škodu veci v danej práci absentuje mapová príloha. Inak je kniha minucióznou analýzou a detailnou sondou nielen do uhorského cirkevného prostredia.

Peter Bučko

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

5 Tadija SMIČIKLAS (ed.), *Codex diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. II, Zagrabiae 1904, č. 167, s. 168-169.

Petr SKALICKÝ – Jan FIŘT – Anežka MIKULCOVÁ (eds.)

Středověké nástěnné malby v Praze. Kapitoly

Praha, Národní památkový ústav 2023, 255 s., 303 vyobr.,

ISBN 978-80-7480-191-4.

Z předmluvy kolektivní publikace plyne, že základní představy o zaměření výzkumu nástěnných středověkých maleb, které vznikaly již na sklonku 20. století v seminářích středověkého umění a středověké archeologie na pražské Filosofické fakultě, dostaly pevnější obrysy v příslušných odděleních Národního památkového ústavu. Původní záměr, vytvořit kritický a pokud možno též interdisciplinárně pojatý soupis středověké nástěnné malby po jednotlivých krajích, se zatím podařilo uskutečnit jen v rámci dnešního území hlavního města Prahy. Samostatný katalog na své vydání zatím čeká, vzhledem k jeho rozsahu bylo však účelné vyčlenit průvodní studie do zvláštního svazku, jemuž se dále budu věnovat.

Vstupní pojednání Petra Skalického přináší navzdory svému skromnému názvu „Úvodní glosy k interpretačním možnostem nástěnné malby středověku“ zasvěcené a v řadě ohledů inspirativní poučení o historii a současnosti výzkumu povrchové malířské úpravy vnějších i vnitřních stěn, kleneb a stropů, přičemž v centru zájmu je výtvarná náročnost figurální malby a složitější ornamentiky (s. 8–25). Zkoumané území zahrnuje novodobý a postupně narůstající sídelní útvar velké Prahy počínaje nejstaršími, *in situ* dochovanými nástěnnými malbami v kostele sv. Vavřince v Nebovidech z druhé poloviny 12. století, až po fresky Mistra Litoměřického oltáře v katedrále sv. Víta.

Některé z uvedených maleb navazovaly prostřednictvím dílčích úprav nebo radikálních změn na starší tradici, proto je třeba mít na paměti i jejich druhé životy a počítat s proměnou jejich vnímání. Většina dochovaných středověkých nástěnných maleb byla sice určena do sakrálních prostor, v Praze je však již od poloviny 13. století doložena pestrá škála maleb v profánních domech, a to nejen v exteriérech, ale i na fasádách. Proto není vhodné nástěnné malby interpretovat jako pomůcku pro poučení negramotných laiků (*scriptura laicorum*) nebo je považovat za předchůdce pozdějších komiksů.

Ve druhé části svého pojednání se Petr Skalický stručně zabývá genezí tzv. lámového stylu v pozdním období románského slohu a následně se pak snaží postihnout časově navazující kategorie měkkého a krásného slohu. Širší paletu stylových poloh vyznačují též pozdně gotické malby, v nichž lze nejednou doložit předlohy dobové grafiky. Na území Prahy se přitom setkáváme jak s produkcí předních

soudobých malířských dílen, tak s malbami, které se naivitou svého provedení blíží k neškoleným výtvarným projevům.

Ve třetí části autor s nadhledem a s pochopením pro dobové proudy a tendence načrtl historii dané specializace počínaje Josefem Neuwirthem, přes korpus Jaroslava Pešiny a jeho spolupracovníků Josefa Krásky či Karla Stejskala, až k některým současníkům, z nichž uvádí Zuzanu Všetečkovou, Rudolfa Chadrabu, Jakuba Vítovského a Jana Royta. Čtvrtá část úvodní studie vyzdvihuje roli restaurátorů, zejména ateliéru Bohuslava Slánského, jehož koncept v otázkách technologie a výtvarně vizuálního vnímání obstál ve zkouškách času. Nové podněty přinesly v devadesátých letech minulého století stáže v zahraničí, které spolu s recentním výzkumem a technologickými inovacemi upozornily na řadu dosud nezodpověděných památkářsko-teoretických otázek. Odlišně koncipované možnosti obnovy dokládají zejména nástěnné malby v ambitu kláštera v Emauzích. Polaritý tohoto druhu mají starší kořeny a někdy opomíjejí zásadní devizu, že minulost nelze znovu vzkřísit.

V šesti tematicky rozčleněných oddílech pojednali o pražských malířích ve světle písemných pramenů Jan Dienstbier a Martin Musílek (s. 36–49). Členy původního malířského bratrstva byli od jeho založení v roce 1348 malíři štítů a skla, dále výrobci zrcadel a rytci skla, řezbáři, zlatotepci, knihvazači, iluminátoři a pergamenci. Malíři a štítaři si založili oltář sv. Lukáše v kostele Panny Marie na Louži, který ve druhé polovině 16. století přenesli do kostela Panny Marie před Týnem. V té době se však již bratrstvo rozpadlo na staroměstskou a novoměstskou část, přičemž do prvé náleželi mistři z Malé Strany, Hradčan a Pražského hradu.

Pro období do roku 1419 Václav Vladivoj Tomek napočítal 98 osob označených v městských knihách za malíře, k počtu 80 těchto specialistů v jagellonské éře dospěl Josef Šimák. V obou městech však pravděpodobně podle Jana Dienstbiera a Martina Musílka bylo malířů více, nehledě na to, že významní umělci pracující přímo pro panovníka anebo jejich kolegové duchovního stavu zpravidla nebyli členy bratrstva či cechovního sdružení. I když, jak autoři předpokládají, si jednoduchá vyobrazení a sošky na stěnách či volně situované mohli poměrně levně pořídit četní majitelé domů, Praha se nepochybně za Karla IV. i za jeho syna Václava IV. stala centrem obchodu s uměleckými předměty i pro blízkou a vzdálenější cizinu. Ze soudobých zpráv, které autoři pečlivým výzkumem shromáždili, vyplynulo, že největší zájem v zahraničí byl o opukové sochy. Ve světle písemných pramenů se pražští malíři jeví jako kosmopolitní a inovativní společenství, jehož členové měli sice široký repertoár zakázek, avšak také poměrně snadnou možnost změnit místo svého působení.

Námět studie Jana Kypty a Michaela Rykla „Výmalba pozdně středověkých domů Starého Města pražského jako podnět k hlubšímu dialogu dějin umění se stavební historií“ (s. 58–71) se sice jen okrajově vztahuje k malířské či plastické výzdobě, jinak však přináší řadu nových a podnětných poznatků na základě komplexního hloubkového stavebního výzkumu trojice sousedních domů v Karlově ulici čp. 150, 151 a 153. V první řadě jde o upřesnění často chybně používaných termínů „komora“, „světnice“ či „jizba“. Autorům sice uniklo, že se ze sémantického hlediska těmito specifickým výrazům věnoval již Josef Macek,¹ to však nijak nezmenšuje význam a výsledky jejich stavebních průzkumů *in situ*.

Mimo jiné se autorům podařilo doložit dalekosáhlé důsledky velkého požáru z roku 1316 pro přestavbu řadové i jiné zástavby Starého Města. K novým zjištěním dospěli i v případě bývalé světnice ve druhém patře věže známého domu U Kamenného zvonu. Za povšimnutí rovněž stojí některé jejich předpoklady, ať již o úpravách staroměstských domů v 15. století, anebo o nástěnných malbách jako o standardním způsobu výzdoby interiérů tamějších měšťanských domácností.

Michal Patrný podal v kapitole nazvané „Pražské středověké kostely – architektura a její malířská výzdoba“ (s. 78–89) poučený, leč příliš stručný přehled významných památek románského a gotického období. Dílčí představu o malířské výzdobě pražských románských kostelů podle něho podávají fragmenty maleb v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. Subtilní, takřka skeletové konstrukce řady významných gotických chrámů podle autora omezily možnosti nástěnné malby. Stavitele proto cíleně začali tyto plochy vytvářet, jak tomu příkladně bylo v kostele sv. Apolináře. V případě benediktinského opatství v Emauzích tyto plochy poskytl stěny ambitu a sakristie. Monumentální malba vysokých kvalit a tehdy moderního pojetí se tu uplatnila v architektuře konzervativní povahy. Z dalších významných staveb s malířskou výzdobou uvádí staroměstské kostely sv. Anny a sv. Haštala. V chrámu Panny Marie před Týnem se z maleb lucemburského období dochovaly jen fragmenty, jak je tomu i v případě kaplí v pražských měšťanských domech a palácích.

Stať Jana Dienstbiera „Nástěnné malby a měšťanské domy“ (s. 96–111) přihlíží k analogiím nejen v jiných českých a moravských městech, ale i v některých velkoměstech Střední Evropy. Nutné i užitečné to je zvláště v případě maleb na fasádách, které se (s výjimkou nedávno odkrytého vyobrazení svatého opata ve dvoře domu čp. 510 v Havelské ulici) v Praze nedochovaly. V poměrně široké škále se za-

1 Srov. mj. jeho stať *K sémantice středověkého domu a jeho vnitřního členění*, Husitský Tábor 10, 1991, s. 47–66.

chovaly méně ohrožené malby v interiérech pražských domů. Jako příklad autor uvádí dům čp. 1 U Kohouta, který dnes tvoří součást komplexu Staroměstské radnice.

Z památkářských i jiných důvodů mají zatím dosavadní znalosti typologie výmalby v interiérech pražských domů četné mezery. Otázkou rovněž zůstává původní účel výmalby interiérů, neboť vedle reprezentačních zřetelů je třeba brát v úvahu soudobou potřebu každodenní nebo soukromé zbožnosti. Zdaleka tak výmalby nebyly omezeny jen na privátní kaple, neboť se vyskytují i v komunikačních traktech a vstupních síních.

Hned v několika měšťanských domech se podařilo odhalit komplexněji koncipovanou výmalbu reprezentativních sálů v prvním nebo druhém patře s okny do ulice. Potěšení pro oko poskytovaly většinou pouze v letních měsících, neboť jen výjimečně v nich lze doložit krby. Malby však mohly zdobit i dřevěné izolace stěn zadních, kamny vybavených světnic. Pokud lze podle dochovaných maleb soudit, výmalby i přemalby byly prováděny najednou v celých místnostech. Náměty maleb byly často veskrze sekulární povahy, jak si na to ve známém výroku o frejování bláznivých panen a naháčů potěšoval Jan Hus.

Scény s profánními náměty, na něž Jan Dienstbier upozornil již ve svých předchozích studiích, však soupeřily s náročně koncipovanými scénami sakrální či biblické povahy. V každém případě byly malované sály bez vytápění zamýšleny jen k příležitostnému užití. Zatím velmi málo je známo o výmalbě domácích kaplí a arkýřů, kterých se kdysi ve středověké Praze nalézalo velké množství. V závěru své, novými poznatky obohacené, studie se Jan Dienstbier zabývá potřebnou ochranou maleb v pražských domech.

Na rozdíl od řady předchozích příspěvků, které si při studiu nástěnných maleb kladou formálně-vývojové a ikonografické otázky, Aleš Mudra tyto památky zkoumá jako součást performativního komplexu a jejich „vykračování vůči ostatním uměleckým druhům“ („Pražské středověké nástěnné malby v souvislostech sakrálního prostoru a provozu“, s. 118–133). Autor tím míní reagování tvůrců na konstrukci architektury a na její jednotlivé články anebo jejich výpůjčky principů či motivů z architektury, sochařství, textilií a knižní malby.

Po stručné reflexi o zviditelnění trojdílné hierarchické struktury kostela se Mudra zabývá vyčleněním sakrálního prostoru s pomocí nástěnných maleb v hraničních zónách mezi profánní sférou a posvěceným prostorem. Nástěnné malby se podle autora stávaly „jakýmsi supermédiem“ vstřebávajícím prvky a principy jiných výtvarných typů. V dalším výkladu se pak zabývá konkretizací naznačených přístu-

pů na několika oltářních archách, tapiseriích, a draperiových závěsech. Zvláštními případy jsou architektonické prvky v nástěnné malbě a naopak zase (mimo jiné) kamenické prvky zvýrazněné malbou. Dynamické, opakované a neustávající (re)konstituování významu v závislosti na konkrétní situaci a dispozici vnímatelů je podle autora nezbytným doplňkem převažujícího dekodování středověkých obrazů pomocí ikonografické metody.

Částečně na toto pojednání navazuje stať Jana Fírta „Spása duše aneb paměť i po smrti skrze zobrazení těla“ (s. 138–149). Znalost zádušního kontextu v širším i užším slova smyslu je podle autora pro hledání motivace středověkých fundací potřebná, právě v tomto ohledu však v případě nástěnných maleb i mobilních památek většinou chybí jejich původní prostorový kontext. Náklady na oltáře a jiná hmotná založení funerálních památek přitom mohly představovat podstatně nižší položky než ty, jež bylo třeba na zajištění počtu mší a okolního provozu.

Autor sice pro své teze a postřehy uvádí většinou jen zahraniční doklady, jejich platnost pro domácí poměry však lze připustit. Za jeden z domácích výtvarných projevů považuje nástěnnou malbu v kapli sv. Šimona a Judy (dnes sv. Kříže) v pražské katedrále. Jako příklad paměti na zesnulého na prostorovém retabulu uvádí Puchnerovu archu, u níž navrhl jiné řazení čtyř výjevů u pohyblivých křídel. Pohřebiště, které pro sebe nechal zřídit v kostele sv. Vavřince v Černovičkách staroměstský kraječek suken Budek z Černovic, je mu naopak příkladem „venkovského připomenutí staroměstského měšťana“. V souvislosti s výjevem ve Smíškovské kapli kutnohorského chrámu sv. Barbory autor zkreslil a zamlčel, co jsem před lety uvedl o postavách tří tzv. literátů. Proto celé toto místo zde uvádím: „*Vě skupině literátů na votivní scéně ve Smíškovské kapli kutnohorského chrámu sv. Barbory zůstávala dlouho nejasnou prostřední postava s napřaženou hůlkou. Hůlka není zakončena plechovým zhasítkem, takže zcela jistě nesloužila ke zhasení voskových svící. Kromě toho by tato asi role neodpovídala prestiži zobrazené osoby, v níž můžeme spatřovat jednoho z donátorů významného rodu Smíšků z Vrchoviště. Z tohoto důvodu nelze pomyslet ani na metlu či kouzelnickou hůlku, které na tomto místě nemohou přicházet v úvahu. Jedinou možností tudíž zůstává ukazovátko, které míří na ústřední scénu Ukřižování na východní stěně s oltářem.*“²

Tři závěrečné stati této přínosné knihy by bylo možné doporučit jako povinnou četbu pro všechny, kteří se budou věnovat buď studiu, anebo restaurování nástěnných maleb. Adam Pokorný ve svých „Poznámkách k technice bohemikální

2 Čtení nečitelných nápisů: Muži s ukazovátkem, in: František Šmahel, Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů, Praha 2017, s. 49–51.

středověké nástěnné malby druhé poloviny 14. století“ (s. 158–173) podal přehledný a zasvěcený úvod do problematiky vyznačené v názvu. Napomáhají mu k tomu obrazové přílohy, z nichž mne zaujala série osmi snímků dokumentující postup nástěnné malby Ukřižování v karlštejnské kapli sv. Kateřiny.

Petr Skalický započal své pojednání nazvané „Koncepce prezentace nástěnných maleb? Poznámky k jednomu z aspektů památkářské práce“ (s. 180–199) ohlédnutím za modernistickým přístupem hodnotové klasifikace, kterou postuloval jako základní hodnotu děl minulosti Alois Riegl a který u nás našel následovníka ve Vincenci Kramářovi. Velmi decentně pak přiznal větší metodologické oprávnění v přístupu k obrazu, k typu a technologii restaurátorských postupů Bohuslava Slánského v jeho sporu s Františkem Petrem. Neméně poučné jsou též příklady k následování vhodných a naopak zase sporných postupů památkářské praxe. Knihu uzavírá dosud nepublikovaná stať Bohuslava Slánského o technice středověké nástěnné malby z roku 1950 (s. 208–215).

Všechny příspěvky přímo v textu doprovázejí snímky dokumentační povahy. Neméně přínosné a pro řadu čtenářů i objevné jsou tematicky uspořádané soubory fotografií, které na barevně odlišném podkladu následují za všemi příspěvky. Jelikož tyto přílohy nemají přímou vazbu na předcházející studie, je na místě uvést jejich názvy: I. Malba v architektuře, architektura v malbě (s. 26–35); II. Drapérie a jiné tkaniny (50–57); III. Šablony (s. 72–77); IV. Ornamenty (s. 90–95); V. Nápis (s. 114–117); VI. Erby (s. 134–137); VII. Sakrální a profánní tematika (s. 150–157); VIII. Raně středověký inkarnát (s. 174–179); IX. Vrcholně a pozdně středověký inkarnát (s. 200–207); X. Technologicko-restaurátorská dokumentace (s. 216–223).

A jelikož této pečlivě připravené a na ilustrace přebohaté knize nechybějí další náležitosti včetně seznamu literatury a podrobných rejstříků, lze ji doporučit jako *Vademecum* nejen pro památkáře a dějepisce středověkého umění, ale i pro širší okruh poučení hledajících čtenářů.

František Šmabel

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Marek BRČÁK

Působení kapucínského řádu v Čechách a na Moravě 1599–1783

Praha, Karolinum 2022, 568 s., ISBN 978-80-246-5117-0.

Kapucínský řád představuje řeholní institut, jehož historické působení v českých zemích dosud unikalo odborné pozornosti, jaké se dostalo takřka paralelně vzniklým jezuitům. Bylo tomu tak i přesto, že se jeho komunity staly v českých zemích v raném novověku poměrně běžným fenoménem zdejších měst a městeček a plnily velmi podobné funkce a činnosti, jako tomu bylo v případě Tovaryšstva Ježíšova. Český čtenář dosud mohl při pátrání po jejich minulosti využívat jen omezené spektrum studií a monografií různé úrovně, mezi nimiž základem byla práce kapucína Vavřince Rabase o dějinách české řádové provincie v 17. století,¹ která však byla zatížena nepřesnostmi i nekritickým přístupem jejího autora.

Nejnovějším výstupem, jehož záměrem bylo postihnout dějiny kapucínů v českých zemích v celé etapě raného novověku, respektive od uvedení prvních řeholníků tohoto řádu do Prahy na konci 16. století až do josefinských reforem, je monografie Marka Brčáka. Autor se tématem zabývá dlouhodobě a systematicky. Výsledky svého výzkumu zúročil v několika svých kvalifikačních pracích, úspěšně obhájených na Univerzitě Karlově, i v řadě odborných studií a referátů na řadě konferencí.

Knihu otevírá hodnocení stavu výzkumu historie kapucínského řádu, které dobře dokumentuje zmíněnou skutečnost dosavadního velmi malého zájmu domácích vědců o dané téma. Je však velká škoda, že se autor při prezentaci výzkumu analogických témat v zahraničí omezil jen na velmi stručný popis názvů hlavních edic, monografických řad a specializovaných periodik k dějinám řádu, příp. zmínil jména hlavních historiků, aniž by se pokusil o podrobnější zhodnocení vývoje metodických přístupů či významu těch výstupů, které se pro historickou vědu jeví jako klíčové. V další části práce Marka Brčáka jsou přehledně představeny nejdůležitější archivní zdroje ke kapucínům. Velká pozornost je věnována analýze dobových historiografických pramenů, které jsou zejména v posledních letech frekventovaně studovány při výzkumu různých aspektů fungování raně novověkých klášterů a řádů u nás a které i v případě kapucínů představují neopomenutelný zdroj poznatků.

Po stránkách seznamujících čtenáře se založením sledovaného řádu a vývojem jeho organizační struktury následují části tvořící samotné jádro monografie. Rozsáhlá čtvrtá kapitola je podrobným a kvalifikovaným výkladem dějin kapucínů

1 Vavřinec RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1938.

v českých zemích v období let 1599-1783. Ten vychází především z analýzy archivních pramenů. Můžeme tak sledovat složité počátky usazení prvních komunit, jejich stýkání, či spíše potýkání se s jinými konfesními směry, zapojení do rekatolizačních aktivit před bitvou na Bílé hoře a zejména po ní.

Uvedený spíše makrohistorický pohled se prolíná se zaměřením na některé mikrohistorické aspekty. Výrazná pozornost je například věnována komparativně pojaté fundační strategii. Jednotný rámec textového výkladu je zajištěn vhodným umístěním detailů k jednotlivým klášterům a jejich vzniku do poznámkového aparátu pod čarou. Jako určitý „zlatý věk“ identifikuje autor dobu stabilizace řádu u nás po vzniku samostatné česko-moravské provincie v roce 1673 do počátku vlády Marie Terezie. Etapu let 1740-1783 oproti tomu vidí jako krizovou s ohledem na osvětské reformy a válečné události, které se pochopitelně přímo dotkly i klášterů kapucínů u nás. Při přečtení této části ovšem čtenáře napadne, že obsah příliš neodpovídá nějaké výraznější krizi, jak je deklarováno v jejím názvu, když v podstatě můžeme sledovat početní nárůst členů provincie až do jeho vrcholu v roce 1765, stejně tak i zakládání dalších klášterů a mimořádný rozvoj misijní činnosti, která se zaměřila zejména na Rusko, Gruzii a Persii.

Omezování řeholního života a rušení klášterů, které se týká až následného období posledních let vlády Marie Terezie a prvních let vlády Josefa II., můžeme na jednu stranu opravdu vnímat jako krizi dosud etablovaného způsobu fungování řádu, ovšem možná též jako počátek nové etapy a nového hledání poslání kapucínů. Za touto spíše deskriptivně pojatou, ovšem komplexní a věcně mimořádně zajímavou kapitolou, která navíc odhalila řadu nových, dosud neznámých historických poznatků, následuje datová antropologická analýza. Ta sleduje různé zjiřitelné aspekty ve vztahu k řeholníkům, jakými byly jejich geografický původ, postavení v řádové hierarchii, vzdělání a peregrinace mezi jednotlivými konventy.

Šestá kapitola otevírá další zajímavé pole autorova výzkumu, v němž se soustředil na spektrum forem začlenění řádu do okolní společnosti a jeho interakce s ní. Nejde přitom jen o principiální prvky služby kapucínů, jako bylo zejména kazatelství, duchovní působení u vojska nebo důraz na poskytování svátostí věřícím a pastorační péče o ně. Důležitou roli hrálo i fungování komunit terciářů nebo náboženských bratrstev. Všechny tyto instituty napomáhaly k intenzivnějšímu prosazování kapucínského modelu spirituality mezi laiky. Poslední kapitola se zabývá přístupem českých a moravských kapucínů ke vzdělání, fungováním a typologií jejich řádových škol, knihovnami a také osobnostmi z prostředí řádu v českých ze-

mích, které prosluly jako autoři různých duchovních příruček a knih nebo i vysoce fundovaných teologických, filozofických či jiných vědeckých spisů.

Závěr monografie je kromě standardních částí vědeckého aparátu (seznam zdrojů, rejstříky) tvořený zejména rozsáhlou a užitečnou biografickou přílohou, která obsahuje krátké životní medailony kapucínů zmíněných v knize, a rovněž tabulkový přehled konventů, loret i neúspěšných, resp. dočasně existujících fundací.

Přes některé výše naznačené připomínky, zbytečně dlouhé doslovné citace z pramenů v poznámkovém aparátu (např. pozn. 27 na s. 280, nebo pozn. 56 na s. 273), identifikované drobné věcné chyby či poněkud deskriptivní charakter díla, představuje kniha Marka Brčáka velmi hodnotný, faktograficky bohatý a přínosný výstup, který kromě relevantní odborné literatury vycházel z rozsáhlého výzkumu archivních pramenů v několika zemích. Dílo podstatným způsobem reviduje, doplňuje a rozšiřuje naše dosavadní poznatky o mnohavrstevné činnosti kapucínského řádu v českých zemích v raném novověku.

Tomáš Černušák

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nepracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Období života a vlády Ludvíka XIV. (1643–1715) ve Francii a jeho osobnost fascinovaly intelektuály a později i širší vzdělanou veřejnost od druhé poloviny 17. století, tedy od současnosti krále Slunce. Zájem a fascinaci tímto tématem pochopitelně umocnil Voltaire a jeho *Le Siècle de Louis XIV* (1751; Století Ludvíka XIV.), které rehabilitovalo osobu velkého panovníka.¹ Od té doby je tomuto králi a všemu, co je s ním (byť i jen vzdáleně) spojeno, věnováno velké úsilí ze strany historické obce. Z velkých postav francouzských dějin se s ním může, co se týká zájmu, rovnat snad jen Napoleon. Jen za poslední čtyři roky vyšlo o Ludvíku XIV. a jeho době mnoho knih v různých jazycích, články a kratší studie nepočítaje.² V českém jazyce je domácí či překladová produkce o poznání slabší, ale i český čtenář si může o tomto tématu přečíst ledacos.³

- 1 Srov. kritickou sedmisvazkovou edici díla pod vedením Diega Venturina, Paris 2015–2019; český je spis dostupný pouze v krátké ukázce v knize Josef KOPAL (ed.), *Voltaire, Zaira; Verše; Výběr z prací dějepisných; Korespondence*, Praha 1974, s. 127–155; slovensky VOLTAIRE, *Vláda Karola XII., Storočie Ludovíta XIV.*; překl. Mária Flochová a Zuzana S. Mrlianová, Bratislava 1988, s. 147–480.
- 2 Bez nároku na úplnost: Christophe LEVANTAL, *Louis XIV voyageur*, Paris: CNRS Éditions 2019; Jean-Philippe CÉNAT, *Le roi stratège: Louis XIV et la direction de la guerre, 1661–1715*, Rennes 2019; Philip MANSEL, *Louis XIV, roi du monde*, Paris 2020 (orig. anglicky 2019); Kathryn NORBERG, *Fashion Prints in the Age of Louis XIV: Interpreting the Art of Elegance* (= Costume Society of America Series), Lubbock, Texas 2014; James FALKNER, *Marshal Vauban and the Defence of Louis XIV's France*, Barnsley 2020; Sven EXTERNBRINK, *Ludwig XIV.: König im großen Welttheater*, Brill 2021; Patrick DAGUENET, *Marie-Angélique de Fontanges: La dernière passion du Roi-Soleil*, Paris 2021; Stéphane GUERRE, *Louis XIV*, Paris 2022; Martin MEREDITH – Gillian WEISS, *The Sun King at Sea: Maritime Art and Galley Slavery in Louis XIV's France*, Los Angeles, Kalifornie 2022; Thomas F. HEDIN, *The Fountain of Latona: Louis XIV, Charles Le Brun, and the Gardens of Versailles* (= Penn Studies in Landscape Architecture), Philadelphia, Pennsylvania 2022; Johannes WILLMS, *Louis XIV. Der Sonnenkönig und seine Zeit*, München 2023.
- 3 Vincent CRONIN, *Ludvík XIV. Král Slunce, velký panovník z rodu Bourbonů*, Praha 1999; Nancy MITFORD, *Král Slunce*, Ostrava 2000; François BLUCHE, *Za časů Ludvíka XIV. Král Slunce a jeho století*, Praha 2006; Anthony LEVI, *Ludvík XIV. Veřejný i soukromý život krále Slunce*, Praha 2007; Antonia FRASER, *Ludvík XIV. a jeho osudové ženy*, Ostrava 2007; Uwe SCHULTZ, *Ludvík XIV. a jeho doba*, Praha – Plzeň 2008; Christian BOUYER, *Ludvík XIV. a královská rodina*, Praha 2011; Jiří KOVÁŘÍK, *Ludvík XIV.: život, doba a války krále Slunce*, Třebíč 2013; Philippe BEAUSSANT, *Král Slunce také vstává*, Praha 2012; Petra KODETOVÁ, *Soumrak krále*

Vidíme, že historická produkce o tématu je obrovská, téměř by stála za zvláštní analýzu. Je proto pochopitelné, že se mnohé texty opakují. Přesto recenzovaná kniha stojí za pozornost a oprávněně ji vzbudila ihned po svém vydání. Vyšlo na ni již nemálo recenzí renomovaných historiků.⁴ Některé z nich jsou velice aktuální (zvláště Harriet Stone), protože propojují a srovnávají vládce 17. věku s vládci současnosti (Trump, Putin, Macron), neboť propaganda je v konečném důsledku jen jedna. Někteří (Katherine Ibbett) si stěžovali, že Hall Bjørnstad až nadužívá cizí autory na úkor vlastního názoru, to si ale nemyslím.

Autorem knihy je docent francouzského jazyka na Indiana University, Bloomington v USA, kde řídí „*the Renaissance Studies Program*“ a je ředitelem Centra pro renesanční studia (*Center for Renaissance Studies*).⁵ Je autorem celé řady odborných textů, například monografie o Blaisovi Pascalovi (2013, francouzsky), editorem *Borrowed Feathers: Plagiarism and the Limits of Imitation in Early Modern Europe* (2008), spolueditorem (s Katherine Ibbett) *Walter Benjamin's Hypothetical French Trauerspiel* (2014) a *Universal History and the Making of the Global* (2018).

Recenzovaná kniha je rozdělená do tří základních kapitol, které zahrnují vždy několik podkapitol, Úvodu, jenž je zvláště důležitý, a Závěru (*Seven Theses on the Dream of Absolutism*), který rovněž svým vyzněním přesahuje průměrný závěr odborného textu. Kniha je doplněna o předmluvu, seznam ilustrací, poznámky k výslovnosti pro anglicky čtoucího čtenáře, poděkování, seznam literatury a pramenů a o nezbytný rejstřík.

Ačkoliv autor tvrdí, že kniha není o Ludvíku XIV. (s. xi), přinese čtenáři zajímavějšího se o osobu krále a jeho prostředí mnohé. Dozví se o kultuře (literární i umělecké), o politice, moci a především o stále důležitější symbolice, která hrála tak výraznou roli v propagandě a intelektuálním životě člověka, jenž byl vzorem

Slunce. Válka o španělské dědictví 1701–1714, Praha 2016; Petr Claus HARTMANN a kol., *Francouzští králové a císaři v novověku: od Ludvíka XII. k Napoleonovi III. (1498–1870)*, Praha 2005. K dispozici má český čtenář i královny paměti: LUDVÍK XIV., *Paměti krále Slunce. Úvahy pro poučení dauphinovo*, překl., poznámky a doslov Martin Pokorný, Praha 2007.

4 Alain Cantillon, H-France Forum 17, č. 4/1, 2022, s. 1–4; Andrea Gadberry, H-France Forum 17, č. 4/2, 2022, s. 1–6; Arnaud Orain, H-France Forum 17, č. 4/3, 2022, s. 1–4; Harriet Stone, H-France Forum 17, č. 4/4, 2022, s. 1–6 (k tomu srov. odpověď autora knihy Hall Bjørnstad, H-France Forum 17, č. 4/5, 2022, s. 1–5); Ivy Dickman, *Seventeenth-Century News* 2022, s. 150–153; Anna Rosensweig, *L'Esprit Créateur*. Johns Hopkins University Press 62, Summer 2022, č. 2, s. 168; Katherine Ibbett, *French Studies* 77, January 2023, č. 1, s. 122–123; Sherrod Brandon Marshall, *Renaissance Quarterly* 76, Summer 2023, č. 2, s. 707–709.

5 Srov. <https://voltaire.indiana.edu/people/currentmembers/bj%C3%B8rnstad.html> (19. 2. 2024).

pro korunované hlavy celé Evropy. Dosavadní knihy o absolutismu byly psány většinou politology nebo historiky soudobých a moderních dějin, a tak neuvažují o absolutismu do hloubky, nevyužívají rétoriky a filozofie, resp. „politické teologie“, myslí si autor recenzované knihy.⁶

Bjørnstad tudíž knihu sepsal proto, aby ukázal, že za absolutismem je více než jen propaganda, politická komunikace, přemlouvání a kontrola. Prý jsme „radikálně podcenili úlohu předmoderního snu o absolutismu v rámci logiky modernosti“ (s. 206). V raném novověku měl svou hloubku, kterou autor ukázal na zdánlivě známém příkladu – na dvoře Ludvíka XIV. Bjørnstad v odpovědi na čtyři recenze ještě podotknul, že knihu sepsal s intencí „přijít s metodologickou debatou vyšší, druhé úrovně, a opětovně promyslet badatelský přístup ke kultuře absolutismu jako takové“ (s. 1). Chtěl ukázat, že všemožný materiál určený různým lidem a vytvořený rovněž rozdílnými lidmi (svým založením, původem apod.) sloužil jednomu cíli – snu o absolutismu. Racionalita a staré „politické uvažování“ historiků 20. a 21. století je někdy na škodu pochopení raně novověkého absolutismu.

Znalcům dějin raného novověku ze střední Evropy mohou přijít některé autorovy závěry poněkud jednostranné, protože zejména v německé historiografii byla v posledních třiceti letech otázka absolutismu podrobně diskutována. Česky čtoucí čtenáři se o něm dozvěděli především ze shrnujících studií Tomáše Knoze a Jiřího Hrbka.⁷ Výsledkem této debaty byla dekonstrukce pojmu a značná část historiků a historiček začala hledat jiné výkladové rámce dějin státu v raném novověku. V současné době se například prosazuje koncept „*a fiscal-military state*“, který je vykládán z pozice hospodářských, sociálních a v konečném důsledku kulturních dějin.⁸ Ve

6 Srov. výjimku, avšak svým účelem zcela odlišnou knihu: William BEIK, *Louis XIV and Absolutism. A Brief Study with Documents*, Boston – New York 2000. Jde o sbírku dokumentů s odborným komentářem ukazující cestu Ludvíka XIV. k absolutní moci. Texty jsou moderně přeloženy do angličtiny a vybrány tak, aby reprezentovaly hlavní momenty ze života monarchie za Ludvíkovy vlády včetně budování královského image.

7 Jiří HRBEK, *Absolutismus. Konstrukce a dekonstrukce jednoho historického pojmu*, ČČH 105, 2007, s. 643–689 navazující na starší práci Tomáš KNOZ, *Absolutismus nebo „absolutismus“?: K dějinám jednoho pojmu*, Časopis Matice moravské 121, 2002, č. 2, s. 451–483. Nejnověji Jiří HRBEK, *Stát jako výsledek kulturního procesu. Vyústění diskuzí o absolutismu (nejen) v německé historiografii*, ČČH 122, 2024, s. 251–296.

8 Pojem zavedl do diskuse John BREWER, *The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688–1783*, New York 1989. Srov. např. Christopher STORRS, *The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe: Essays in honour of P. G. M. Dickson*, Routledge 2016 a z poslední doby William D. GODSEY – Petr MAŤA (eds.), *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State*, Oxford 2022.

střední Evropě bylo taktéž mnohokrát upozorněno na to, že zásadní roli ve vytváření obrazu panovníka hrála symbolická komunikace.⁹

Autor je filolog a historik literatury, který umí pracovat s klasickými díly. To připomněli snad všichni recenzenti jeho knihy. Přímo ukázkově rozebral *Paměti* Ludvíka XIV. a došel k závěru, že dauphin nikdy nemůže dosáhnout úrovně svého otce. Pro dauphina by se to tedy dalo označit za zlý sen. Bude se totiž muset pokusit najít vlastní způsob, jak se otci nepodobat, což je ve skutečnosti daleko těžší úkol. Autorita tu přichází ze záhrobí a král tak vlastně ovládá budoucnost i posmrtně. Tento „mezičasový“ přenos rozhodnutí je, dle autora, jedním ze znaků absolutismu.

Bjørnstad tak napsal mnohovýznamovou knihu, na čtení nijak snadnou. Nutí čtenáře znát raně novověkou evropskou kulturu a zejména „klasickou“ literaturu (od renesance po 19. století), ale je nutné číst takříkajíc mezi řádky. Z hlediska pramenů autor míchá texty a obrazy, romány i pohádky s „vážnými“ pojednáními, memoáry s čirou propagandou, není pro něj podstatné, kdo daný text napsal, dokonce ani pro koho byl určen. Nesnaží se tvořit žádný „interpretační klíč“ pramene. Text knihy je plný metafor, aluzí, a nutí čtenáře k zamyšlení. Bjørnstad napsal knihu nanejvýš odbornou (všechna argumentace je vždy dobře podložena), aktuální (propojení se současností je všudypřítomné, srov. např. s. 150) a řekla bych především originální. A to i přesto, že některé otázky si kladl již Peter Burke¹⁰ a další badatelé, zejména v německojazyčných oblastech, na které jsem již upozornila.

Čtenář v recenzované knize ale není ztracen. V Úvodu (s. 1–40) se mu dostane podrobného vysvětlení, jak je chápán pojem absolutismus i co to znamená onen „*the Dream of Absolutism*“. Absolutismus zde autor zasazuje do širšího kulturního a myšlenkového kontextu, než je běžné, a ukazuje „*discussion of exemplarity and glory*“ v souvislosti soupeření zastánců „starého“ a „nového“ myšlení (*Querelle des Anciens et des Modernes*) ve Francii 17. století.¹¹

V Závěru (s. 205–208) je text uzavřen sedmi tezemi o tomto pojmu. Absolutismus je zde popisován napříč prostorem (*the priority of verticality*), časem (*abso-*

9 Srov. např. Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne: Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, Zeitschrift für historische Forschung 31, 2004, č. 4, s. 489–527; TÁŽ, *Des Kaisers alte Kleider: Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München 2008.

10 Peter BURKE, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven 1992.

11 K tomuto fenoménu srov. Pascal DURIS, *Quelle révolution scientifique? Les sciences de la vie dans la querelle des Anciens et des Modernes (xvie – xviii siècles)*, Paris 2016; Joan DEJEAN, *Ancients against Moderns. Culture Wars and the Making of a Fin de Siècle*, Chicago 1997.

lutism as presentism) i ve svém modu (*celebration*) jako sebereferenční systém. Všudypřítomná oslava krále totiž změnila hierarchický řád dvora, přičemž Ludvík XIV. stanul na jejím vrcholu a značně se přiblížil Bohu¹² – byl mimo čas. Prezentismus, tedy filozofická doktrína přeceňující přítomnost, současné postoje a zkušenosti, je ještě závažnější koncept (zde autor navazuje na Françoise Hartoga).

Ústřední postavení má v knize přirozeně „*the Dream*“, tedy sen, zkrátka něco iracionálního, vyskytujícího se především v předosvěcenském, předmoderním světě. V případě Ludvíka XIV. je navíc tento sen, podle autora knihy, kolektivním snem, který zná pouze přítomnost, „zde“ a „nyní“. Nemůže být překonán, a proto pro něj neexistuje nejen minulost, ale ani budoucnost. Absolutismus slouží k oslavě přítomného a k zapomenutí minulosti (s. 149). Zde český čtenář jistě pomyslí na originální práci Vladimíra Macury *Český sen*, který na základě mnoha textů vydaných před rokem 1848 taktéž promýšlel kolektivní sen jako výkladový rámec, tentokrát „příběhu“ českého národa.¹³ Pro Bjørnstada tu ovšem existuje podvrtné poselství pro společnost jako celek: co se stane s autoritou otců nad svými dětmi, učitelů nad svými studenty, důstojníků nad svými vojáky, pokud mistrovský příběh života již není tím správným výchozím modelem? To je problém pro hierarchickou společnost, která je založena na *Historia Magistra*.

„*The Dream of Absolutism*“ je autorem publikace charakterizován jako kolektivní výtvar krále, jeho ministrů, výtvarných umělců (zejména Charlese Le Bruna; II. kapitola) a autorů textů nejrozumnějšího druhu. Dále popisuje úsilí a ideály absolutismu, jak je *le Roi-Soleil* zamýšlel a jak se je jeho okolí snažilo naplnit a řekněme hned – udržovat. Jak Bjørnstad zřetelně ve svém textu ukázal, absolutismus bylo potřeba stále přizívat, aby nehubnul a nakonec se zcela nevytratil. Ukazuje Ludvíka XIV. jako janusovskou postavu (realita odrážející se v zrcadlech je nicméně pokřivenou realitou, zatímco znázornění Ludvíka XIV. na malbách je ještě jiná „realita“ – obě se ale na čas spojují), zároveň využívá nejmodernější bádání humanitních věd, ale i klasiky (Sigmunda Freuda, Johana Huizingy), a pokouší se interpretovat „neinterpretovatelné“. Právě sen se autorovi stal nástrojem, jak toho dosáhnout.

Jakkoli se král snažil realitě uniknout skrze svou propagandu, nemohlo se mu to podařit. Realita na malbách zůstává, zatímco obraz v zrcadlech se postupem

12 Což se stalo již několikrát klasickým tématem francouzské historiografie, srov. Marc BLOCH, *Králové divotvůrci*, Praha 2004.

13 Vladimír MACURA, *Český sen*, Praha 1998. Srov. nové vydání TÝŽ, *Znamení zrodu a české sny*, Praha 2015 a autorův životopis Pavel JANOUŠEK, *Ten, který byl. Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a brou. Úvod povahopisný*, Praha 2014, zvl. s. 215–235.

doby mění. A právě tuto touhu po úniku a zároveň nucený návrat k „pravdě“ je opravdu nesmírně vzrušující s autorem sledovat. Právem se Andrea Gadberry, jedna z recenzentů, pozastavuje nad netypickou interpretací *Paměti* Ludvíka XIV. (I. kapitola, s. 41–54) v této – jak říká na jiném místě – „fascinující“ knize. Gadberry stejně tak připomíná, že Bjørnstadova interpretace absolutismu jakožto snu se na první pohled podobá výkladům Sigmunda Freuda (souhlasí i další z recenzentů, ten nejpřísnější z nich, Arnaud Orain), přece se však od něj v konečném důsledku odlišuje a je svá. Ponouká čtenáře k promýšlení významu slov „čistá propaganda“ (*mere propaganda*), jakožto autorem velice často užívaného sousloví, ve které sen hraje klíčovou roli, stojí totiž v pozadí téměř všeho. Autor dokonce provokativně tvrdí, že sen je stále přítomen v našem politickém nevědomí. Na mnoha příkladech odkrývá estetické, filozofické, ale i politické kořeny tohoto snu, který sní nejen král, nýbrž i jeho dvořané – hráči a zároveň spotřebitelé kultury i propagandy.

Kniha *The Dream of Absolutism* ukázala tedy absolutismus raně novověkého státu v poněkud jiném světle. Perspektiva literárního vědce a filologa se přece jen liší od historiků politických, vojenských, ale i kulturních dějin. Na závěr tedy nezbyvá než se připojit k přání mnoha recenzentů přede mnou: tuto knihu by měli číst humanitní vědci napříč obory, filologové, literární vědci, historikové všech specializací, politologové, filozofové, sociologové i teatrologové, zkrátka všichni, kteří si chtějí rozšířit obzory sahající pouze k jejich oborům. Kniha totiž přesvědčivě ukazuje, že raný novověk je dnes v našem uvažování stále přítomný, byť často skrytě.

Anna Z. Adamčíková

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Petr VOIT

Boj o volnou plochu. Slepotisk na české knižní vazbě 16. století dle databáze NUSK a Strahovské knihovny v Praze

Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově 2023, 703 s.,
ISBN 978-80-88009-31-3.

Česká tegumentologie je v poválečném období spojena se jmény Pavlína Hamanové a Bohumila Nusky. Jejich úsilí vyústilo v sérii odborných statí a jednu souhrnnou monografii, ale jejich pojetí je nutně poplatné době svého vzniku.¹ Od 50.–70. let 20. století se vnímání knižní kultury a bádání v tomto oboru významně posunulo. Z heuristické práce Bohumila Nusky však mohou těžit i další generace.

Na základě archivu Nuskových tužkových frotáží knižních vazeb, uloženého v Severočeském muzeu v Liberci, byla ve spolupráci s litomyšlskou Fakultou restaurování při Univerzitě Pardubice vytvořena digitální databáze slepotiskového náradí, pojmenovaná právě na počest tvůrce archivu Databáze NUSK.² Nuskův digitalizovaný archiv se stal společně s původní monografií Petra Voita o vazbách ve Strahovské knihovně materiálovou základnou recenzované práce.³ Jak jsme zvyklí u Petra Voita, výsledkem jeho práce je další objemný svazek. Poté, co v předchozím desetiletí obsáhl ranou českou tiskovou produkci, máme nyní před sebou obsáhlé pojednání o české knižní vazbě 16. století.

Kniha je rozčleněna do pěti kapitol, ale jejich obsah tvoří dvě rozsahem přibližně stejné části. První z nich je ve čtyřech kapitolách věnována metodologickému a typologickému rozboru české slepotiskové vazby 16. století. Hned první kapitola s názvem „Výzdobný koncept a volná plocha“ je věnována kompozici. Autor v ní seznamuje čtenáře se základní terminologií a také rozebírá a koriguje slohové hodnocení výzdobných konceptů, jak je pohříchu nesoustavně formulovali Hamanová i Nuska.

Starší tegumentologie totiž těžiště knihtiskařské výzdoby shledávala v práci samotného knihvazače. Avšak na podobu knižní vazby jako unikátního prvku měly nepochybně vliv vkus i finanční možnosti zákazníka. Se zřetelem k tomu se produkty knihvazačské práce v badatelském prostředí vymanily z čistě technicistního popisného přístupu a objevuje se zájem o jejich společenský kontext. Autor nejenže

1 Pavlína HAMANOVÁ, *Z dějin knižní vazby od nejstarších dob do konce XIX. stol.*, Praha 1959.

2 Viz <https://nusk.upce.cz/>.

3 Petr VOIT, *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze*, Praha 2020.

zahrnuje do výrobního procesu osobnost zákazníka, ale ve svém konceptu ji staví do centra celého procesu.

Podoba kompozice slepotiskového pokryvu se totiž od poslední čtvrtiny 15. století vyrovnávala s vlivem graficky provedeného titulního listu, jehož výzdobné prvky se postupně přesouvaly na zrcadlo kožených desek vazby. Ty v oblíbené rámové kompozici zaplnily prostor desek. V Čechách se prosadila rámová kompozice tvořená pomocí válečků.

Jako každý esteticky podmíněný koncept i knižní vazba podléhala změnám v náladách a vkusu publika. Využívání hmotově přetížené rámové kompozice v průběhu 16. století ustupovalo odlehčenějším a vzdušnějším konceptům kompozice smíšené a dominantové. Jak ale ukázal pohled na dochovanou českou slepotiskovou produkci, české prostředí se nerado vzdávalo vzorů, na které si zvyklo, a vyžadovalo je déle a soustavněji, než tomu bylo v jiných zemích. Přitom slepotisková výzdoba vazeb byla navýsost individualizovaným projevem, který přes využití sériových výrobních prostředků se paradoxně dostal do protikladu k probíhající unifikaci textů prostřednictvím knihtisku.

Stejně jako u knihtisku se v Čechách projevil silný vliv z německého luteránského prostředí, konkrétně u knižní vazby vliv saských řemeslníků, a to jak přejímáním výzdobných konceptů, tak knihařského náradí. Pod saským vlivem se v motivech knižní vazby rozvinul religiózní historismus, tedy přebírání motivů zejména biblických, případně antických s mravněnaučným obsahem pro posílení výchovy ke zbožnosti a mravnosti, jež byla do poloviny 16. století i dominantním motivem české knižní produkce.

Jedním z efektů výrazné závislosti na zahraničních vzorech i materiálu bylo minimální využití ikonografických prvků domácího původu. Slabou frekvencí registrujeme jak u státních symbolů či postav domácí historie, tak u klíčové postavy české reformace Jana Husa, jehož beztak řídce využívaná podobizna na českých vazbách se objevuje především ve společnosti německých reformátorů Luthera a Melancthona.

Druhá kapitola „Kolky, válečky a plotny“ uvádí čtenáře do výběru a užití slepotiskového náradí. Postupně sledujeme jeho rozvoj od nejstaršího kolku k pracnějšímu válečku a konečně k užití plotny k otisku rozsáhlejšího reliéfu, která se v českých zemích objevuje od 20. let 16. století. Materiálově hodnotný je morfologický rozbor často využívaných motivů slepotiskového náradí i s přehledným obrazovým doprovodem.

Příklady migrace náradí a zároveň obecný přístup k užívaným motivům jako obecnému majetku bez práva na duševní vlastnictví otevírají další příležitosti pro

výzkum výroby a předávání slepotiskového nářadí. Přestože v poslední čtvrtině 16. století se čeští knihvazači začali prosazovat i některými vlastními originálními postupy, například zdobnými rohovými plotnami, z dochovaného materiálu zatím není doloženo do konce 16. století v českých zemích využití dalších specializovaných technik (vyšívání, barevná intarzie), které se mezitím vyvinuly v jiných evropských zemích.⁴

Třetí kapitola „Typologie knihvazačských zakázek“ přináší skutečně nový pohled do české tegumentologie. Zkoumáním vztahu zadavatele a výrobce, respektive zadavatele a výzdobného konceptu, který byl výrazem obecného vkusu, zasazuje knižní vazbu do širšího společenského kontextu. Voit formuluje termín „volná plocha“ jako klíčový prvek, který je „nositelům slohové kvality a vlastním projevem knihvazačovy tvorby, případně klientova vkusu“ (s. 42). Na základě toho sleduje v knihvazačském prostoru „vyšší“ a „nižší“ (uvozovky uvedené autorem knihy) tendence.

Pro zařazení na vyšší nebo nižší úroveň stanovuje Voit dvě kritéria – užití volné plochy ve výzdobě a sociální status zákazníka, protože lépe společensky situovaní zákazníci rychleji a ochotněji přijímali modernější západní postupy. Využití volné plochy je vnímáno jako vymezení se vůči středověkému strachu z prázdnoty – jako by nezaplněný prostor vyvolával dojem špatně vykonané práce. V knižní tvorbě se tato obava projevovala snahou o maximální zaplnění plochy vstupních stran textem i ilustračními doplňky. Přechod k volnému vzdušnému prostoru je znakem odstoupení od středověkého k renesančnímu pojetí.

V Čechách však přetrvával konzervativní, málo invenční přístup a kompozice zaplňující volný prostor dominují. Individualizace, která se v západních zemích projevovala novými tvůrčími postupy, materiály a odlehčováním výzdoby knižních desek, se v Čechách postupně od 2. poloviny 16. století vyjadřovala především pomocí vlastnických záznamů, ať už jimi byly tlačené iniciály či celá jména vlastníků, později i personalizovaná vlastnická supralibros soukromníků či institucí. Hra s jejich vylepšováním a zdokonalováním zůstala nadlouho jedinou soutěží o novější pojetí. Vázla ale v sevření desítky let přetrvávajícího výzdobného konceptu, zatímco jinde soutěž probíhala v hledání nové kompozice. Příčinu autor shledává v chybějící hybné síle, kterou jinde představovala aristokracie nebo vysoké církevní insti-

4 Představu o vrcholných soudobých výzdobných konceptech si můžeme vytvořit například v publikaci Anthony HOBSON, *Humanists and Bookbinders. The Origins and Diffusion of the Humanistic Bookbinding 1459–1559 with a Census of historiated Plaque and Medallion Bindings of the Renaissance*. Cambridge, Cambridge University Press 1989.

tuce. Česká vyšší šlechta i později pražští arcibiskupové vyhledávali převážně rámovou kompozici vyplňující volnou plochu a individuální projev řešili doplňky v jejím rámci. Ostatně slabé pochopení pro propagaci svých názorů a postojů skrze tištěnou knihu, potažmo skrze její individuální podobu, je celkovým rysem české předbělohorské společnosti. Nejmarkantnější posun k volné ploše na knižní vazbě nakonec pozorujeme u knih z úředních kancelářů, zejména aristokratických. Tento fenomén lze snad vnímat jako výraz soupeření mezi stavy, kterému se přikládala větší váha než individuální sebe prezentaci. Komplementárně se svými závěry, které Voit formuloval v předchozích textech věnovaných knihtisku a knižní kultuře obecně, i v oboru tegumentologie rozporuje mechanické označování české slepotiskové produkce jako renesanční čistě na základě chronologického vymezení. Středověký přístup ke knižní tvorbě v českých zemích ještě hluboko v 16. století, jak jej Voit charakterizoval ve svých předchozích výzkumech, se tedy nutně projevil i v české knižní vazbě.

Nejkratší kapitola metodologicky pojaté první části „Knižní import a knihvazécké dílny“ konstatuje fenomén zjištěný již dřívějším badáním, totiž převažující tiskovou produkci v češtině, která ale nabízela jen omezený okruh témat. Zájemci o hlubší poznání nebo literární vyžití byli odkázáni na dovoz knih ze zahraničí. Zde sehráli svou úlohu i knihvazači, kteří nemohli spoléhat pouze na přímé zakázky, ale sami se zásobili nesvázanými edicemi, které opatřili vazbou a pak přeprořádali.

Voit ve svém průzkumu ovšem ukázal, že převážná část knih, která takto přicházela do českých knihoven, jsou remitenda přebytků ze zahraničí, a to mnohdy dovezená a převázaná přinejmenším několik let po vydání. Odstup však dosahoval běžně i tří desetiletí. Tyto skutečnosti vedou Voita k závěru, že Čechy zejména ve druhé polovině 16. století sloužily do značné míry jako odbytiště antikvárních knih. Toto konstatování ale bude ještě potřeba podložit dalším výzkumem, protože podobný odstup pozorujeme i jinde, leckdy je pozdní vazbou opatřena kniha, která již nějaký čas sloužila například jen v obálkové vazbě nebo nesvázaná.⁵

Pomyslnou druhou část knihy tvoří jediná pátá kapitola „Volná plocha v českém slepotisku 16. století“. Zahrnuje obsáhlý diachronní přehled činnosti knihtiskařských dílen na českém území. Významné dílny jsou popsány nejen z hlediska používaného nářadí a materiálu, ale autor věnuje pozornost i tematické stránce knižní produkce, včetně původu knih, s nimiž pracovali, a také jejich zákazníkům.

5 Na komplikovanou cestu knižního svazku k vazbě upozorňuje David PEARSON, *English Book-binding styles 1450–1800*, London 2014, s. 2.

Pasáž o knihvazačských dílnách navíc ukazuje možnosti další práce s prameny k tomuto tématu.

Celkově sledujeme od 20. let 16. století pozvolný vzestup řemesla, kdy od poloviny století přibývají jednotky dílen ročně a v 60.-80. letech dokonce deset až dvacet dílen ročně. Prudký rozvoj ke konci století ztratil dynamiku, ale tím se trh jen pročistil. Po zatím ještě nedokonale probádaném prvním období pozdně gotického slepotisku, kde se setkáváme s pozoruhodnými pokusy o vlastní vyjádření (nejstarší plzeňská tiskárna) či o náznaky aplikace renesančních prvků (českokrumlovský Mistr dvou stylů) se objevuje v Praze Mistr Práv českých, první významný reprezentant pokoušející se o moderní raně renesanční pojetí.

Je příznačné, že uvedený řemeslník je anonymní a navíc, jak je v tomto období v Čechách obvyklé, progresivní prvky přináší protagonista přicházející ze zahraničí, konkrétně ze Slezska. Nepřekvapí ani, že ve svém odlehčeném konceptu nenášel pokračovatele, a pražské i celkově české knihvazačství i pod vlivem německých vzorů se přidrželo osvědčeného těžkého stylu i po přelomu století. V Praze jeho nejvýznamnějšími reprezentanty byli Pavel Gutsch, Sixt Stanhauer a Jan Harovník st., později Kryštof Meyšnar. Další progresivní impulz přišel až ve druhé polovině 16. století, kdy po šmalkaldské válce restrikce vůči českému měšťanstvu paradoxně otevřely české měšťanské prostředí zahraničním vlivům.

Nicméně vůdčí sílu v kulturní oblasti představoval vkus a postoje šlechty. Zahraniční vlivy se v tomto období poprvé opatrně prosadily setkáváním s okruhem dvora Ferdinanda Tyrolského. Výrazná změna však přišla až v 80. letech 16. století díky působení rudolfínského dvora v Praze. Teprve tehdy českou knižní kulturu a zejména českou knižní vazbu obohatilo setkávání se s progresivnějšími, tedy v pojetí autora esteticky „vyššími“ výzdobnými koncepty. Ty postupně, ale stále opatrně přejímali i místní knihvazači, zejména Knihvazač rudolfínského okruhu II, jehož identita, i přes osobitý renesanční přístup k řemeslu, nám dnes zůstává neznámá.

Mimo Prahu řemeslo rozvíjeli především z velké části anonymní řemeslníci s německým nářadím. Samostatná část je věnována knihvazačství spojenému s jednotou bratrskou. Voit odmítá existenci zvláštního typu bratrské vazby, protože z materiálu nevyplývá specifické ikonografické nebo výzdobné pojetí. Vazby pocházející z bratrského prostředí se ve výzdobě potýkají většinou se stejným přetížením prostoru kolky a válečky, jak bylo v tehdejších českém prostředí běžné. Pokusy o volnější řešení byly vzácné, jako v případě knih pro lékaře Matyáše Borbonia.

Vzhledem k tomu, že recenzovaná práce Petra Voita je prvním takto obsáhlým počinem na poli tegumentologie a zároveň předchozí bádání přineslo jen ome-

zené množství a rozsah monografických studií, zůstávají před námi nadále mnohá bílá místa a nezodpovězené otázky. Některé jsme už zmínili. Z dalších můžeme uvést zatím nejasnou otázku míry konfesionality knihtiskařského nářadí. Ve většině případů se zdá, že návrh měl podnikatelský pragmatismus, ale nelze vyloučit, že propagační síla obrazu mohla být u některých dílen, respektive zadavatelů prvořadá.

Jen nesoustavné informace máme o cenách za práci, která by mohla potvrdit či vyvrátit teze například o rozpačitém zavádění nových technologických prostředků z finančních důvodů. Velký prostor se také otvírá pro mezioborové bádání, zejména ohledně používaných motivů nebo při rozkrývání vlastnických iniciál či supralibros, kde nám zatím uniká identita konkrétního vlastníka. Průzkum archivů může pomoci s identifikací doposud anonymních řemeslníků působících jak v Praze, tak zejména v regionech. Jako příliš subjektivní a možná diskriminující se může zdát autorovo dělení knihtiskařské práce a jejích zadavatelů na vyšší a nižší, protože v zásadě se jedná o řemeslnou práci, na níž můžeme brát i jiná měřítká než čistě estetická.

Hutný, ale čtivý text je doprovázen bohatým obrazovým materiálem, který tvoří více než třetinu tiskového rozsahu knihy. Na kvalitních, převážně barevných reprodukcích se můžeme seznámit s vývojem slepotiskových vazeb *en bloc*. V úvodní metodologické části máme k dispozici tabule s reprodukcemi slepotiskového nářadí. Pro přesnější orientaci a podrobnější vysvětlení technologie je vhodné pracovat i s webovými stránkami databáze NUSK, kde je podrobně rozpracovaná odborná terminologie.⁶ Pro lepší orientaci v textu je publikace opatřena rejstříky osobních a místních jmen, ikonografickým a věcným rejstříkem a odkazy na nářadí podle databáze NUSK.

V souhrnném pohledu můžeme říci, že *Boj o volnou plochu* přináší společně s předchozími Voitovými knihami na téma českého knihtisku komplementární pohled na českou knižní kulturu 16. století. Máme před sebou obraz společnosti, jejíž vztah ke knihám byl rozpačitý. Slabě rozvinutá vlastní knihtiskařská produkce, která z velké části reprodukovala omezený okruh starších témat, navíc převážně v národním jazyce, ztěžka zachytávala a jen obtížně přejímala nové impulzy stále se rozvíjejícího řemesla. Ve svém technickém vývoji a často i po obsahové stránce byla závislá na vzorech přicházejících ze sousedního Německa, případně z Polska.

Rozbor výrobků českých knihvazačských dílen tuto závislost jen potvrdil. Konzervativnost a pasivitu české čtenářské a bibliofilské obce 16. století samozřej-

6 Viz <https://nusk.upce.cz/galerie-motivu>.

mě nelze přijímat paušálně, protože zejména vzdělanější aristokraté nebo duchovní se zásobili ze zahraničí. Avšak jejich intelektuální vliv ani finanční prostředky neotevřely prostor pro působení progresivních domácích tvůrců. Samozřejmě prostřednictvím přejímání zahraničního nářadí a jeho výzdobných prvků přecházely do české slepotiskové produkce postupně i námět a vzory renesanční. Ale jejich recepce byla pasivní, protože zákazníci trvali na osvědčených výzdobných konceptech, na které byli zvyklí.

Mentalita společnosti „zlatého věku českých měst“ si ve své pasivitě nedokázala vytvořit ani svůj vlastní výraz, kterým by se v sériové produkci, ať už v knihtisku, nebo ve slepotisku prezentovala. Přitom paradoxně například výzdoba textu rukopisných kancionálů městských literátských bratrstev se o takové vyjádření pokoušela. Ale pro českou předbělohorskou společnost bylo zjevně obtížné najít pro takové vyjádření společnou řeč se sériovou produkcí textu a obrazů.

Bořek Neškudla

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Amy HARRIS

Being Single in Georgian England. Families, Households, and the Unmarried

Oxford, Oxford University Press 2023, 247 s.,

ISBN 978-0-19-286949-4; 978-0-19-269637-3 (ebook).

Otázka, jaká byla životní realita nesezdaných žen a (vzácněji též) mužů v 18. a na počátku 19. století, se v posledních letech dostává stále častěji do popředí zájmu zahraničních¹ i domácích² badatelů a badatelek. Fenomén „singles“ si jako téma svého výzkumu zvolila rovněž americká historička a genealožka Amy Harris, jejíž kniha vydaná v roce 2023 nakladatelstvím Oxford University Press je předmětem předkládané recenze. Publikace do značné míry navazuje na zásadní dílo Amy Harris z roku 2012 pojednávající o problematice sourozenectví v georgiánské Anglii.³ K tématu „singles“ autorka inovativně přistupuje právě z perspektivy rodiny a sourozenectví a pokládá si ústřední otázku, „*jakým způsobem svobodný stav a bezdětnost formovaly rodinný život*“.⁴

Recenzovaná publikace má charakter případové studie. Otázku dynamiky rodinného soužití Amy Harris zkoumá na příkladu sourozenců Sharpových, vnuků a vnuček yorského arcibiskupa Johna Sharpa (1645–1714). Nejznámějším z těchto sourozenců byl nejmladší bratr Granville Sharp (1735–1813), jeden ze zakladatelů britského abolicionistického hnutí. Méně detailně jsou v knize reflektovány také zkušenosti předchozí a následující generace rodiny Sharpových.

1 Srov. např. Merry E. WIESNER, *Having Her Own Smoke: Employment and Independence for Singlewomen in Germany, 1400–1750*, in: Judith Bennett – Amy Froide (eds.), *Singlewomen in the European Past, 1250–1800*, Philadelphia 1999, s. 192–216; Bridget HILL, *Women Alone: Spinster in England 1660–1850*, London – New Haven 2001; Amy FROIDE, *Never Married: Singlewomen in Early Modern England*, Oxford 2005; Geneviève GUILPAIN, *Les Célibataires, des femmes singulières. Le célibat en France (XVIIe–XXIe siècle)*, Paris 2012; James ROSENHEIM, *The Pleasures of a Single Life: Envisioning Bachelorhood in Early Eighteenth-Century England*, *Gender & History* 27, 2015, č. 2, s. 307–328.

2 Srov. Marie BADALOVÁ, *Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu. Tři etapy života neprovdané šlechtičny*, in: Martin Gaži (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 423–428; Jana STRÁNÍKOVÁ, *Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery bořiněvského řezníka*, *Theatrum Historiae*, 2014, č. 14, s. 9–29.

3 Amy HARRIS, *Siblinghood and Social Relations in Georgian England: Share and Share Alike*, Manchester 2012.

4 Cit. dle: TÁŽ, *Being Single in Georgian England: Families, Households, and the Unmarried*, Oxford 2023, s. 2.

V úvodu publikace autorka předestírá, že Sharpovi nebyli „*průměrnou nebo obyčejnou rodinou*“.⁵ Jejich původ, sociální kontakty v nejvyšších patrech společnosti, stejně jako skvělé ekonomické zázemí je řadily mezi příslušníky úzké prominentní vrstvy. Jak je patrné z dalších kapitol, v mnohých ohledech nebyli reprezentativním příkladem ani v rámci své sociální skupiny. Práce tak nenabízí komplexní pohled na problematiku rodinného života „singles“ v georgiánské Anglii, jak by čtenář mohl podle názvu očekávat; je mnohem spíše obrazem toho, jak také mohl tento život vypadat a být prožíván.

Kniha je rozčleněna do sedmi kapitol, mezi některé jsou vložena krátká intermezza upozorňující čtenáře na vybrané momenty ze života sourozenců s ukázkami dokumentů z jejich rodinného archivu. Ten tvoří jádro bohaté pramenné základny, z níž autorka při zpracování tématu vycházela. Archiv obsahuje např. rodinnou kroniku, deníkové záznamy či vzájemnou korespondenci členů rodiny (včetně korespondence skupinové). Důležitým vizuálním pramenem je skupinový portrét od Johanna Zoffanyho, zachycující Sharpovy během jedné z hudebních plaveb po řece Temži a zdůrazňující jejich mnohočetné rodinné vazby.⁶

V jednotlivých kapitolách se Amy Harris soustředí na několik klíčových aspektů rodinného života Sharpových. V úvodní kapitole se zaměřuje na otázku vědomého i nevědomého mezigeneračního předávání hodnot a formování rodinné kultury, které představovaly ústřední aspekty rodinného života v 18. století. Dokládá, že předkové sourozenců Sharpových jednali v souladu s typickými zvyklostmi své doby, současně však rodinnou kulturu formovali na svou dobu neobvykle mírné rodičovské praktiky.

Ve druhé kapitole, věnované dětství a dospívání, si autorka všímá specifických vzdělávacích strategií, které Sharpovi uplatňovali vůči svým potomkům. Zdůrazňuje zejména význam systematického utužování vazeb v období dospívání, kdy někteří sourozenci pobývali mimo domov, pro utváření rodinných vztahů v pozdějších letech. Poukazuje také na rozdíly v genderových přístupech k výchově a vzdělávání a dokládá, jak nerovnoměrné rozdělování finančních prostředků vytvářelo prostor pro sourozeneckou rivalitu.

Třetí kapitola rozkrývá, jak sociální normy týkající se manželství formovaly životy jednotlivců a jak se Sharpovi s těmito očekáváními vyrovnávali. Autorka si pokládá otázku, proč se sourozenci neřídili typickým sňatkovým modelem své generace, a dochází k závěru, že nižší míra sňatečnosti a vyšší věk při prvním sňatku

5 Cit. dle: Tamtéž, s. 1.

6 <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/johann-zoffany-the-sharp-family> (8. 4. 2024).

byly ovlivněny nejen netypickými sňatkovými vzorci jejich příbuzných, ale také (zejména v případě sester) finanční nezávislostí, mírnější patriarchální praxí a horizontálnější rodinnou mocenskou strukturou.

Ve čtvrté kapitole se Amy Harris věnuje nejen sociálním a ekonomickým aspektům života nesezdaných osob, ale zkoumá také emocionální vazby a dynamiku rodinného soužití Sharpových. Přesvědčivě dokládá, že život bez manželského partnera nutně neznamenal sociální izolaci. Sharpovi si vytvořili své vlastní, pevně provázané společenství založené na bratrských a sesterských vztazích, které fungovalo na principu vzájemné podpory ve všech oblastech života – od finančních a domácích záležitostí až po veřejné aktivity.

Tématem páté kapitoly je v historiografii doposud málo reflektovaný fenomén vztahů mezi tetami, strýci a jejich synovci a neteřemi. Autorka ukazuje, jak zásadní význam měly tyto vazby v rodinné kultuře Sharpových, zejména v kontextu nízké sňatečnosti a porodnosti. Odkrývá významnou úlohu, kterou svobodní a bezdětní členové rodiny hráli v životech svých neteří a synovců – jak se podíleli na jejich výchově, umožňovali jim získávat vzdělání, podporovali rozvoj jejich zájmů a ovlivňovali jejich životní strategie (včetně strategií sňatkových).

Šestá kapitola analyzuje rozsáhlé a různorodé filantropické působení Sharpových v 18. a 19. století. Upozorňuje na skutečnost, že úsilí Granvilla Sharpa v boji proti otroctví představovalo pouze součást širokého zapojení rodiny do charitativní a reformní činnosti, jež byla charakterizována paternalistickým přístupem, který reflektoval jejich povědomí o vlastní sociální odpovědnosti vůči méně privilegiovaným.

V závěrečné kapitole autorka dokumentuje, jak rodina přistupovala k otázkám dědictví a uchování rodinné paměti, a současně dokládá zásadní význam těchto aktivit pro její nesezdané příslušníky, kteří neměli možnost předávat odkaz tradiční cestou – prostřednictvím potomků.

Literární styl Amy Harris je originální a poutavý, pouze v některých pasážích je možné publikaci vytknout přílišnou popisnost. Vzhledem k rozsáhlé rodinné síti, kterou autorka pečlivě rekonstruuje, může být pro čtenáře někdy obtížné se v množství postav (z nichž některé mají shodná jména i příjmení) orientovat. Tato skutečnost je asi nejvíce patrná v první a druhé kapitole, kde autorka rozplétá složitou síť tet, strýců, bratranců a sestřenic sourozenců Sharpových.

Amy Harris ve své publikaci vykresluje soužití sourozenců Sharpových jako příklad „nejlepší možné spolupráce sezdaných a nesezdaných příbuzných“,⁷ pro niž by-

7 Cit. dle: A. HARRIS, *Being Single*, s. 12.

la charakteristická pevná rodinná soudržnost, vzájemná materiální i citová podpora a snaha o udržení harmonických vztahů. Kniha nabízí detailní a přesvědčivý vhled do výjimečného rodinného společenství a jeho unikátního přístupu k rodinnému životu, což ji činí bezpochyby hodnotným příspěvkem k hlubšímu poznání rodinného života v georgiánské Anglii. Pro získání komplexnějšího pohledu na tuto tematiku se však jeví jako nezbytné rozšíření výzkumné perspektivy také o zkušenosti dalších rodin a jedinců. Monografie Amy Harris je proto především výzvou pro badatele a badatelky k dalšímu zkoumání uvedené problematiky.

Michaela Žáková

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nepracovávájte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Christopher CLARK

Frühling der Revolution. Europa 1848/49 und der Kampf für eine neue Welt

München, Deutsche Verlags-Anstalt 2023, 1164 s., ISBN 978-3-421-04829-5.

Revoluční rok 1848 patří dlouhodobě mezi velmi oblíbená historická témata u odborníků i laické veřejnosti. Důkazem budiž bohatá literární produkce k událostem tohoto období. V rámci jisté knižní inflace proto není snadné vzbudit novou publikaci větší pozornost, natož nadšený ohlas. Autorovi recenzované knihy, renomovanému profesoru Cambridgeské univerzity Christopheru Clarkovi, se to však již bezpochyby podařilo.¹ A nutno dodat, že po zásluze.

Již jen svým rozsahem je Clarkovo nové dílo nepřehlédnutelné. Čítá 1164 stran, z nichž více jak tisíc tvoří samotný text, zbytek obsahuje poznámkový aparát, mapy a rejstřík. Podobně úctyhodné je množství použitých zdrojů, a to od nejnovější odborné literatury po primární prameny v různých evropských jazycích. Clark dokonce použil studie v českém jazyce. Zde byl přínosný jeho světový věhlas, který mu usnadnil konzultace s historiky a historičkami v mnoha zemích. Bohatá heuristika pak Clarkovi umožnila předložit rozsáhlou syntézu s originálními myšlenkami a v některých případech i originálním obsahem.

Z celkem devíti kapitol jsou hned tři věnovány období před rokem 1848. V první (*Soziale Fragen*) Clark sleduje ekonomické a sociální problémy 30. a 40. let 19. století, zejména pak společenské nepokoje v důsledku industrializace a neúrody. Stejně jako v jiných částech knihy se mistrně pohybuje mezi jednotlivými regiony a nabízí i globální kontext, když například upozorňuje na negativní dopad výpadků ve sklizních bavlny v USA v letech 1845/46 a 1846/47 na evropskou textilní produkci (s. 70). Ve druhé kapitole (*Ordnungskonzepte*) jsou vysvětleny základní myšlenkové proudy jako liberalismus, konzervatismus, republikánský radikalismus, patriotismus a nacionalismus, dále pak role náboženství ve společnosti či debata o emancipaci žen a zrušení otroctví. Jestliže v prvních dvou kapitolách Clark velmi přehledně a umně připravuje půdu pro revoluční kvas roku 1848, pak v té třetí (*Konfrontation*) přivede čtenáře od předchozích evropských revolucí let 1830–1831 až na práh velké evropské revoluce roku 1848. Zde postupně analyzuje odpor ke stávajícím pořádkům v různých částech starého kontinentu a formování opozičních hnutí ve Francii, Itálii, Německu, Švýcarsku a Rakousku, respektive v Uhrách.

1 O pozitivním ohlasu v zahraničí vypovídá velké množství kladných recenzí. Za všechny stačí uvést recenzní fórum na <https://sehepunkte.de/2024/01/> (1. 2. 2024).

Kapitola končí napětím v Itálii, Prusku a občanskou válkou ve Švýcarsku na podzim 1847.

Po tomto rozsáhlém exposé je v následujících pěti kapitolách vyličen průběh revolucí let 1848 a 1849, respektive jedné revoluce, neboť Clark ve své knize používá jednotné číslo pro událost, kterou vnímá jako celoevropskou. Podobně jako v úvodní části Clark přehledně vypráví tento komplikovaný příběh, kdy každá z pěti kapitol odpovídá určité revoluční fázi, o čemž svědčí i jejich názvy: *Explosionen*, *Regimewechsel*, *Emanzipation*, *Entropie*, *Gegenrevolution*. Je chvályhodné, že se Clark věnuje nejen zemím, ve kterých revoluce vypukla, ale také těm, kde se jim podařilo předejít včasnými reformami, jmenovitě Belgii, Nizozemí, Piemontu a Velké Británii. Několikrát vstoupí i na španělskou půdu, která je v historických přehledech k roku 1848 v podstatě *terra incognita*. Zvláště zajímavé jsou pasáže věnované Velké Británii, především ta, ve které Clark poutavě líčí málo známý příběh protirevoluční politiky britské vlády na Jónských ostrovech (s. 853–862). Jde o právě tu Británii, která je v tomto období tradičně vnímána jako obhájkyně liberálních svobod.

Kvitovat lze také skutečnost, že jednotlivé podkapitoly nejsou členěny pouze podle chronologického a teritoriálního mustru, ale nabízí i vybraná témata, která byla pro revoluční rok 1848 mimořádně významná bez ohledu na prostor a čas: role veřejného prostoru jako ulic a kaváren pro formování veřejného mínění; uctívání padlých revolucionářů; utváření nových vlád, parlamentů a ústav; nacionalismus; revoluční radikalismus; vztah venkova a měst. Poněvadž pro Clarka byla klíčovým heslem „emancipace“, v hlavní části knihy navazuje na dříve načrtnutou problematiku postavení žen, snah Židů o rovnoprávnost, zrušení otroctví ve francouzských koloniích po vytvoření Druhé francouzské republiky a touze po dosažení toho samého v případě moldavských a valašských Romů, kteří byli spíše otroky než nevolníky.

Poslední, devátá, kapitola (*Nach 1848*) se zabývá postrevolučním obdobím, a to jak zklamáním některých revolucionářů a jejich emigrací, tak i upevňováním vítězných režimů, hospodářským a technologickým rozmachem, zlepšením životních podmínek ve městech či změnám v cenzuře.

Bylo by zbytečné zde vypisovat všechna témata obsažená v knize, důležité je naopak akcentovat její pozitivní a originální aspekty. Jedním z nich je způsob, jakým Clark člení text a skládá dohromady velké množství informací s cílem vytvořit jednotný a přehledný obraz. To se mu daří jednak vhodně zvolenou strukturou kapitol a podkapitol, jednak schopností utvářet z jednotlivostí zobecňující závěry.

Clark tak na příkladech vybraných událostí, osobností a uměleckých děl vysvětluje důležité momenty a procesy. Mistrně pak přechází z jednoho regionu na druhý, z města na venkov, dokonce neváhá opustit Evropu a věnovat se globálnímu kontextu revoluce 1848. Na pomoc si bere svědectví mnoha současníků, mužů i žen, kterými dotváří velmi plastický a koherentní obraz. Při tom všem se Clarkovi daří neuchylovat se k přílišným zjednodušením a neopakovat mnohé floskule typu existence „Metternichova systému“, který, jak autor správně podotýká, ve skutečnosti neexistoval (s. 423). Navzdory velkému množství předložených informací se Clark rovněž vyvaroval faktografických chyb. V textu jsem našel pouze jedinou, spíše však jde o zjevný překlep, kdy místo roku 1824 je uveden rok 1924 (s. 237). Tato „výtka“ je však ještě triviálnější než uvedená „chyba“.

Originalita díla spočívá především v některých tezích, které Clark zmiňuje hned v úvodu, aby se k nim v jednotlivých kapitolách opakovaně vracel. Mimo jiné se jedná o již zmíněný důraz na odmítnutí nazírání na revoluci optikou jednotlivých národních narativů, a naopak její vnímání jako panevropské události (s. 9); globální kontext revoluce ve formě hmatatelných důsledků i pasivního ohlasu v jiných částech světa (s. 9); emancipaci jako pojítka mezi cíli mnoha zájmových skupin a politických či národních hnutí (s. 23–24); vysvětlení počátečního úspěchu revolucionářů nikoliv jako výsledku jejich umu, ale spíše jako náhlého zhroucení autorit (s. 468); v neposlední řadě odmítnutí hodnocení revoluce jako neúspěšné, neboť ne všichni revolucionáři byli s jejími výsledky nespokojeni a ne všechny výdobytky byly ztraceny (s. 13). Úspěch či neúspěch závisel na tom, co jednotliví protagonisté od revoluce očekávali. Radikálové byli nepochybně zklamáni, ovšem střední – liberální – proud často výsledky akceptoval a považoval je za dobrý výchozí bod k dalším změnám. To se však pochopitelně týkalo těch států, ve kterých zůstaly zachovány konstituční režimy, například Piemontu, a kde zcela nezmítla kontrarevoluce, k čemuž došlo například v Království obojí Sicílie.

I když je Clarkova kniha vynikající, není zcela dokonalá. Jistý problém spatřuji v typicky anglosaské tendenci zvýšit hodnotu vlastní práce akcentováním určitých módních témat. Zaprvé kladením paralel mezi minulostí a současností, kdy Clark propojuje revoluční rok 1848 s arabským jarem v roce 2011 či útokem na washingtonský Kapitol v lednu 2021 (s. 1023). Netvrdím, že tyto nedávné události byly vybrány špatně, ale pokud Clark odmítá tvrzení o selhání revoluce 1848, pak volba arabského jara může posloužit k negaci této teze, neboť nedávné úsilí o politickou liberalizaci v arabském světě lze stěží vnímat jako úspěšné. Zadruhé se jedná o nabídku témat typu emancipace žen a zrušení otroctví, která sice jsou nadmíru

zajímavá a nepochybně zde mají své místo, ovšem vzhledem k omezeným pozitivním výsledkům je otázkou, zda je míra této pozornosti adekvátní významu těchto témat pro vznik, průběh a výsledek revoluce 1848. Zatřetí jde o zasazení této revoluce do kontextu globálních dějin. Clark se věnuje zrušení otroctví ve francouzských koloniích a ohlasu revoluce na jiných kontinentech. Většinou však tato reakce nevedla ke konkrétním změnám v zámoří a ani zpětně neovlivnila dění v Evropě. Pozornost, kterou revoluce vyvolala v USA, byla určitě mimořádná, ale Clark u ní také zůstává a ve svém vyprávění nepokračuje (s. 949). Zde by bylo vhodné zmínit i praktický důsledek, třebaže pro budoucnost nijak významný, v podobě role USA při vytváření německé válečné flotily v pozdní fázi revoluce. Dále je sporné, do jaké míry pouhý ohlas či bilaterální vztahy mezi Evropou a ostatními světadíly je možné vnímat jako adekvátní téma v rámci současného výzkumu v oblasti globálních dějin, neboť za něj bych považoval interakci mezi více jak dvěma body na mapě světa.

Výsledkem upřednostňování některých témat je jistá tematická disproportion, kterou považuji za jedinou výraznější vadu recenzované publikace. Do očí vyloženě bije přílišná detailnost více jak dvaceti stran věnovaných revoluci ve Francii v roce 1830 (s. 239–260) a patnácti stran o povstání tkalců v Lyonu v letech 1831 až 1834 (s. 78–93). Zde by bylo vhodné text zkrátit nejen proto, že úvodní tři kapitoly mají dohromady přibližně 350 stran a samotná revoluce 1848 začíná až na straně 371, ale také z toho důvodu, že Clark nepovažuje socioekonomický problém za bezprostřední příčinu této revoluce, neboť dle jeho názoru sociální nespokojenost obyvatel není nutným předpokladem pro vypuknutí revoluce (s. 27, 125). V takovém případě však nedává příliš smysl věnovat nepokojům v Lyonu takovou pozornost, zvláště když k nim došlo dlouho před rokem 1848 a pro pochopení bouřlivých událostí na sklonku 40. let nejsou zásadní.

Kde naopak Clark mohl být velkorysejší, je sféra geopolitiky. Ačkoliv jedna z podkapitol nese tento název, obsahuje pouze popis intervencí Francie v Papežském státě a Ruska ve Valašsku a v Uhrách. Ve skutečnosti však otázka geopolitiky byla pro současníky daleko komplexnější a významnější. Zahrnovala nespokojenost mnoha Evropanů s vlastní bezpečnostní situací. Viníkem byla primárně bezskrupulózní politika velmocí, což nakonec vedlo k delegitimizaci mezinárodního řádu v podobě, v jaké byl vytvořen po napoleonských válkách.² Clark, jenž se věnuje

2 Brendan SIMMS, *Nationalismus und Geopolitik in Deutschland vor 1847*, in: Vincenc Rajšp – Ernst Bruckmüller (ed.), *Recht, Geschichte, Nation*, Ljubljana 1999, s. 397–403; Eugenio Di RIENZO, *Goffredo Mameli e la questione dell'indipendenza italiana dopo la fine del «Sistema dei Congressi» europeo*, *Nuova Rivista Storica* 108, 2024, 1, s. 247–252.

ztrátě legitimacy „starých“ struktur, si je tohoto fenoménu bezesporu vědom. Mimo jiné proto, že oprávněně poukazuje na pocit ohrožení jako jeden z důležitých zdrojů rozmachu německého nacionalismu ve 40. letech (s. 203), nebo na odmítání cizí nadvlády jako stimulu pro vzestup národního hnutí v Itálii; vpád piemontské armády do Rakouskem ovládané Lombardie je tudíž nezbytné vnímat jako útok na celoevropský pořádek roku 1815 (s. 205, 714–715). Na rozdíl od jiných témat se však Clark geopolitice systematictěji nevěnuje, což vede k interpretačním zkratkám. Popularita *Del primato morale e civile degli italiani* od Vincenza Giobertiho měla být způsobena umírněností a tolerantností tohoto díla (s. 344). To je sice do jisté míry pravda, protože pro mnoho Italů byl tento monarchistický opus přijatelnější než například radikálnější republikánské texty Giuseppe Mazziniho, ovšem skutečným důvodem obliby Giobertiho textu byla kritika existujícího mezinárodněprávního systému, který Gioberti chtěl změnit na Apeninském poloostrově i v celé Evropě. Tento požadavek odpovídal přání mnoha Italů od republikánů až po některé panovníky. Neméně problematická je část, kdy Clark staví do protikladu geopolitický realismus Carla Friedricha Wilhelma Jordana a Mazziniho kosmopolitismus (s. 739–740); kdo je dobře obeznámen s Mazziniho cíli, zná i jeho expanzivní plány na úkor jiných národů, v Evropě vůči Korsice a Maltě, mimo ni pak především v severní Africe.

Omezený zájem o geopolitiku rovněž Clarkovi umožnil převzít tradiční tezi o zrodu (geo)politického realismu (*Realpolitik*) jako reakce na vítězné tažení kontrarevoluce v polovině 19. století (s. 919–922). V tomto případě je spoluvíníkem i nedůsledná práce se zdroji. Pro své tvrzení o příklonu k realismu v Itálii Clark využívá vzpomínku Massima d'Azeglia na rakouská vítězství nad piemontskou armádou v létě 1848, která Italy naučila, „co měli vědět již dávno“, totiž že „není nic úspěšnějšího než [brutální] síla“ (s. 921). Tento citát však nedokazuje genezi realismu v italské společnosti teprve v roce 1848. Clark si po odkazu na Azeglia bere k ruce moji knihu, jejíž obsah má potvrdit existenci „realistického obratu“ v Itálii v roce 1848.³ Problémem je však to, že má kniha (snad) jasně uvádí, že v tomto roce tento proces sice vyvrcholil, ale započal již dříve a neměl nic společného s kontrarevolucí.

Všeobecně však lze recenzovanou knihu považovat za velmi vydařenou syntézu dějin revolučních let 1848–1849. Jedná se o neopomenutelný text pro kohokoli, kdo se tímto obdobím hodlá hlouběji zabývat. Vzhledem k výborné kontex-

3 Miroslav ŠEDIVÝ, *Si vis pacem, para bellum. The Italian Response to International Insecurity, 1830–1848*, Wien 2021, s. 241, 259.

tualizaci událostí v českých zemích by bylo nanejvýš vítané, aby Clarkova kniha vyšla také v češtině. Společně se snad již brzy vydaným životopisem knížete Metternicha od německého historika Wolframa Siemanna by se nepochybně jednalo o významnou stimulaci zájmu o dějiny první poloviny 19. století v České republice.⁴

Miroslav Šedivý

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

⁴ Wolfram SIEMANN, *Metternich. Stratege und Visionär. Eine Biografie*, München 2022 (původně 2016). V češtině plánuje tuto knihu vydat v roce 2024 nakladatelství Academia.

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA – Barbora ŠTOLLEOVÁ a kol.

***Za německou broudu a zrno. Agrární hnutí Němců v českých zemích období
habsburské monarchie: od hospodářských společností, odborných i politických
spolků a exkluzivních politických reprezentací k agrárnímu stranictví
(1848–1918)***

Praha – Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2023, 791 s.,

ISBN 978-80-7415-255-9.

Kniha je třetím a završujícím výstupem z projektu výzkumu německého agrarismu v českých zemích realizovaného autorským týmem. Lze ji nahlížet jako syntézu celého projektu, neboť z předchozích dvou výstupů se část poznání přelila do výstupu závěrečného: nejprve se autoři věnovali agrarismu jako stavovskému a politickému fenoménu v evropském měřítku, následoval zájem o mentální stereotypy venkova (sedláka/rolníka) v krásné literatuře. Dílo třetí tak vychází z teze o politice jako sféře sdružující všechny oblasti týkající se německého rolnictva. Co je pro čtenáře velmi důležité: jde o práci vymezenou hlavně teritoriem politických dějin, ostatní sféry jsou dotčeny sekundárně a selektivně, někdy – zpravidla velmi účelně – integrovány do textu, jindy zastoupeny spíše ve formě kontextualizujícího exkurzu. V každém případě si čtenář musí opakovaně připomínat, že autoři se podrobněji s některými významnými tématy spojenými s německým venkovem vypořádali v dílech předchozích a nyní se k nim již jen výběrově vrací, jinak bude mít s pochopením a přijetím koncepce knihy možná trochu obtíže.

Metoda je totiž hlavně politická. Autoři si kladou otázky na pomezí historické vědy a politologie sledující principy sdružování německého rolnictva od jeho nejjednodušších forem až po rozvinuté politické stranictví, tj. „*postupné zaplňování veřejného prostoru, jež ústí v účelové politické participaci*“. V podstatě jde hlavně o emancipaci socioekonomickou přerůstající v emancipaci politickou, téma politického stranictví je proto samozřejmě podporováno přístupy statistickými a sociologickými. Mj. autoři nabízejí čtenáři statistické vyhodnocení biografických dat rolnických předáků a jejich stručné medailonky. Třetí rozměr emancipace – emancipace kulturní – byl ponechána poněkud stranou, jednak s odkazem na druhé z děl výzkumného projektu,¹ jednak s vědomím obsáhlosti a mezioborovosti tohoto tématu.

1 Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA – Aleš ZÁŘICKÝ (eds.), *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948*, Praha – Ostrava 2014.

Čas na zpracování dějin německého agrarismu uzrál. Autoři se opírají hlavně o práci Lothara Höbelta *Kornblume und Kaiseradler* týkající se rozrodu německého liberálního politického systému podaného v mírně pozitivistickém stylu již v roce 1993.² Z novějších prací vyniklo dílo Silke Sobieraj k dějinám meziválečného německého agrarismu,³ ukazující velmi přesvědčivě nacionální pohnutky rolnického sdružování, ovšem bez důkladněji propracované otázky kontinuity a diskontinuity dění před a po roce 1918. Třetí oporou je práce Julie Schmidt srovnávající na programech politických stran radikální nacionalismus v Rakousku a Německu na konci 19. století.⁴ Bohatě jsou do práce integrovány české výzkumy německého agrarismu, byť šlo většinou z hlediska ústředního tématu výzkumu o příspěvky spíše dílčí či integraci tématu do širšího celku (Jiří Malíř, Antonie Doležalová, Milan Hlavačka, Pavel Cibulka, Martin Markel ad.).

K tématu rolnického sdružování a práce ve veřejném prostoru je třeba přistupovat s mimořádnou citlivostí a znalostí specifík rolnického prostředí. Autoři jsou si této skutečnosti velmi dobře vědomi, a proto jednu z klíčových badatelských otázek svého díla směřují k tématu, zda je udržitelná rozšířená představa o lineárním vzniku (německého) agrarismu. Tedy zda skutečně ze spolků na místní a regionální úrovni obhajující v podstatě profesní a stavovské zájmy nutně vyrůstá vrcholný politický orgán zastoupení zemědělců v tzv. vysoké politice. Zda vlastně jde v případě agrarismu o proces přirozené koncentrace zájmu a osobnostních elit zdola podle principu známého u masových politických stran, nebo zda spíše agrarismus reprezentuje principy známé ze stran honoračních vytvářených iniciativou shora. Ještě jinak řečeno, autoři analyzují, zda celý blyštivý agrarismus není „pouze“ dílem nepočetné, velmi exkluzivní elity reprezentantů venkova (např. velkostatkářů, hospodářských správců, zámožných rolníků) s mimořádně vysokým kapitálem ekonomickým, sociálním a kulturním, kteří v agrarismu viděli šanci na legitimizaci vlastního postavení v nových poměrech postupující demokratizace veřejného života.

Pevné přimknutí se k tématu politicko-historickému vyslalo výzkum na trajektorii, která v tomto světle dává smysl, ale přesto je snad přece jen v něčem trochu

2 Lothar HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*, Wien 1993.

3 Silke SOBIERAJ, *Die nationale Politik des Bundes der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Möglichkeiten und Grenzen der Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen (1918–1929)*, Frankfurt am Main etc. 2002.

4 Julia SCHMID, *Kampf um das Deutschtum. Radikaler Nationalismus in Österreich und dem Deutschen Reich 1890–1914*, Frankfurt, M. – New York, NY 2009.

překvapivá. Prvním možným překvapením pro čtenáře je výrazně převažující vazba výzkumu na teritorium Čech. Hlavním důvodem je vyspělejší, komplexnější a také časnější rozvinutí sdružování německého rolnictva. Výzkum proto směřuje z velké části právě do prostoru přerůstání činnosti různorodých spolkových organizací v Deutsche Agrarpartei in Böhmen. Čechy jsou pro autory „jednoznačným lídrem“ německého agrarismu v našich zemích. Německé rolnické sdružování v Rakouském Slezsku a na Moravě autorům nenabízelo pro jejich výzkum z řady důvodů tolik zajímavé materie.

Německý agrarismus v Rakouském Slezsku z důvodů geografických, klimatických a zřejmě nejvíce kvůli národnostním a sídelním poměrům nefungoval jako integrující stavovská ideologie, ale podléhal tlaku nacionální ideje s větším stmelujícím a aktivizačním potenciálem. Moravský německý agrarismus měl o něco větší integrující potenciál než slezský, ale v podobě Deutschmährische Agrarpartei se profilel podle J. Balcarové jako aktivita vznikající převážně „shora“, tj. aktivitou rolnických poslanců zvolených na kandidátkách různých politických stran. Existovala tu síť poslaneckých kontaktů s různými rolnickými spolky, také komunikace s představiteli německého agrarismu v Čechách a Agrarische Zentralstelle ve Vídni, ale sídelní roztržství německého rolnictva na Moravě způsobovalo četná zpoždění v integraci zájmů, rozdílů v jejich artikulaci aprioritách a do začátku Velké války se proto německomoravský agrarismus jako relevantní síla dostatečně nerozvinul, na což již dříve upozorňovali např. L. Höbelt nebo J. Malíř. Rakouské Slezsko i Morava jsou proto ve výzkumu zastoupené spíše jako jeden z relačních vzorků s neúplným portfoliem komparovaných indikátorů pro účelnější demonstraci vývoje v Království, nikoliv jako plnohodnotný protějšek či pendant. Produktivnější je v tomto smyslu spíše snaha autorů ukázat vývoj v Čechách v přiměřené komparaci (s bohatšími indikátory) se situací německého agrarismu v alpských zemích, řidčeji také v Německu.

Druhým příkladem možného překvapení čtenáře je metodický arzenál. Podobně zaměřené výzkumy rolnického prostředí v německo-rakouském prostředí se obvykle přimykají k sociologickým přístupům Ferdinanda Tönniese (1855–1936) o sociokulturním rozdílu mezi *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* v rolnickém prostředí, časté je také využívání teorie Antonia Gramsciho (1891–1937) o kulturní hegemonii v rolnickém prostředí. Cílem je snaha zahraničních badatelů s nejvyšší mírou citlivosti zachytit sociopolitická specifika rolnického prostředí, a to zvláště s akcentem na kulturní zvláštnosti. Zmíněné přístupy ponechávají autoři recenzovaného díla mimo své zorné pole, pravděpodobně z důvodu výše zmíněného potlačení ně-

kterých aspektů kulturní emancipace, v každém případě i takto silně manifestují míru svého zájmu o téma agrarismu jako politického tématu.

Pro zodpovězení klíčové otázky, totiž zda lze v agrarismu vidět spíše rysy masového neb honoračního sdružování, autoři postupují velmi promyšleně a systematicky, jde koneckonců o badatele zkušené a také s dobrým přehledem o specifických rolnického sdružování a vůbec mentalit. Však se také říkávalo, že dějinami venkova by se neměl zabývat ten, kdo s jistotou správně neodpoví na otázku, zda má kráva rohy před nebo za ušima.

Je třeba vysoko ocenit bravurní práci s terminologií, hlavně s česko-německým překladem a precizní a přesnou práci s pojmy (sedlák, rolník, hospodář atd.). Výzkum je také poctivě vázaný místně a přesně a citlivě vystihuje specifika jednotlivých zemědělských krajů, občas dokonce mikroregionů. Kniha se vyznačuje formulační přesností, zvláště v oblasti dotyku kulturních a politických dějin je třeba ji vnímat jako zatím snad nejkvalitnější podání mentálních vzorců charakterizujících rolnické sdružování, jaké byla dosud česká historická věda schopna podat: vazba ochoty k veřejnému angažmá na práce zemědělského roku, dojezdovou vzdálenost (rolníci kvůli schůzím neradi nocovali mimo své hospodářství), spojení spolkového jednání s jarmarkem (kde si ženy a dcery rolníků rády nakoupily v době, kdy pantáta schůzoval), jemné předivo hierarchických vztahů v rolnických komunitách dané sociálním kapitálem atd.

Od časů Petrářových *Ouběnic* se má často za to, že historik nedokáže podat přesvědčivě dějiny venkova moderní éry bez detailní místní znalosti prostředí. Předložená publikace tento stereotyp nabourává, byť jde o prostředí v podstatě dávno zmizelé. Autoři shromáždili úctyhodné množství pramenů a dokázali je pro interpretaci využít velmi přesvědčivě, doslova se v některých pasážích dění v německých rolnických spolicích i čtenáři s obvyklým darem imaginace otevře před očima. Heuristika musela mít vskutku detektivní ráz, neboť prameny jsou v řadě regionů více než torzovité. Je třeba zdůraznit, že autoři nepodlehli svodu publikovat obsáhlé seznamy různých německých rolnických sdružení, když už o nich jistě nesnadno sehnali informace, a dílo si tak udrželo čtivost, sevřený interpretační ráz a nedošlo k rozostření hlavního badatelského cíle.

Na klíčovou badatelskou otázku po charakteru německého agrarismu jako spíše masové či spíše honorační strany autoři odpovídají s důkladností typickou pro celé dílo – velmi přesně a přesvědčivě. Na zdánlivě jednoduchou otázku svádějící k odpovědi *tak nebo tak* reagují autoři košatě, snad jen trochu rozvláčně. Znalec tématu ale tuto – pro někoho možná trochu komplikovanou – shrnující odpověď

ocení, jde totiž o velmi přesné a komplexní postižení synergie (a často také napětí a konfliktů), které v sobě německý agrarismus imanentně obsahoval. Na jedné straně bezpochyby artikuloval zájmy masy rolníků různé sociální pozice ve venkovské společnosti, a potud byl demokratický, masový a integrující. Ale současně nelze odhlížet od role hrstky venkovských notáblů, kteří využívali svého výsadního postavení a držby kapitálu (hospodářského, sociálního, kulturního) k prosazování vlastních zájmů pod hlavičkou německého agrarismus. Toto napětí ve venkovské společnosti autoři postihli mistrovsky, přičemž zdůraznili větší sociální rozdíly v rámci německého agrarismu ve srovnání s agrarismem českým. Jde o hlavní, ale ovšem nikoliv jediné důležité sdělení tohoto bohatého výzkumu venkova. K vedlejším tématům z oblasti politické participace, specifík nacionalismu atd. nechť se čtenář již propracuje sám. Domnívám se, že recenzované dílo náleží k nejlepším badatelským výsledkům české historické vědy za několik posledních let a přináší zásadní posun v poznání tématu na špičkové úrovni.

Lukáš Fasora

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezasílejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Martin KLEČACKÝ a kol.

Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918

Praha, Národní archiv – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2020, 974 s.,

ISBN 978-80-7469-091-4 (NA), ISBN 978-80-88304-18-0 (MúA).

Zdá se, že v posledních letech byly ediční práce definitivně vytlačeny analytickými monografiemi nebo pracemi o metodologii. V mnoha ohledech je to pochopitelné. Klasické (tištěné) edice listin nebo jiných dokumentů nevybavené důkladným komentářem jsou v době digitalizace zřejmě zbytečné. Platí to zejména o dokumentech z konce 19. a především z 20. století, jejichž studium nevyžaduje znalost paleografie a mnohdy ani cizích jazyků. Moderní metody digitalizace umožňující full-textové vyhledávání jsou podle mého názoru pro práci dokonce mnohem vhodnější než těžkopádné a rozměrné tištěné edice, jejichž vydání je navíc značně nákladné.

Zcela odlišný charakter ale mají biografické slovníky. Ty totiž nejsou „prostou“ edicí nevydaných materiálů, ale vyžadují práci s řadou informačních zdrojů, zejména prameny a tiskem, přičemž vydané knihy a odborné časopisecké články hrají při jejich vzniku často jen podružnou úlohu. Takové edice pak mají doslova průkopnický charakter, protože se stávají základní informační pomůckou k danému tématu. Namátkou lze zmínit *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918* vydaný Jiřím Malířem a jeho kolegy či práci Marie Stupkové a Martina Klečackého *Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849–1918*.

A právě posledně jmenovaný autor vydal spolu s dalšími kolegy, archiváři Janem Kahudou, Pavlem Koblasou a Pavlou Lutovskou, *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*. Jak autoři uvádí, jejich kniha navazuje na starší práce, které ale vesměs mohly být vydány až po roce 1989.¹ Vydání jak uvedených prací, tak recenzované publikace, umožnila radikální proměna českého archivnictví spojená s digitalizací, uspořádáním a zpřístupněním řady fondů, ale i digitalizace vydaných novin a časopisů nabízející nové možnosti zisku informací.

1 Alexandra ŠPIRITOVÁ, *Slovník představitelů státní správy*, Praha 1993; Marie LIŠKOVÁ, *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913*, Praha 1994; Eliška ČÁNOVÁ, *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918*, Praha 1995; Marie STUPKOVÁ – Martin KLEČACKÝ, *Slovník představitelů soudní správy*, Praha 2015.

Recenzovaný slovník Martina Klečackého a jeho kolegů je rozdělen do dvou částí. První shrnuje na 25 stranách textu změny a vývoj politické správy podunajské monarchie v letech 1849 až 1918. Přestože je tato část poměrně stručná, dostatečně vysvětluje proměnu státní správy na ústřední i zemské úrovni a poskytuje informace jinak jen velmi obtížně dostupné (klasická vysokoškolská, opakovaně vydaná učebnice *Dějiny správy v českých zemích*² je z logických důvodů mnohem stručnější). Při líčení proměn politické správy se autoři neomezují jen na vytýčené období. Stručný exkurz sahá až do tereziánské a josefinské éry, které přinesly významný zásah do státní správy spojený s postátněním krajských úřadů a de facto také správy královských měst. Zásadní správní změny spojené s budováním moderního a centralizovaného rakouského státu s jednotnou vnitřní správou jsou ale spojeny až s událostmi roku 1848. Revoluční a porevoluční změny realizované ministrem vnitra Franzem hrabětem Stadionem a ministrem spravedlnosti Alexanderem Bachem totiž vytvořily základní kostru organismu reformovaného rakouského státu, která – byť s dílčími změnami a nucenou rezignací na kontrolu uherské části říše – přetrvala až do rozpadu monarchie na podzim 1918.

Klečacký v úvodní studii ilustruje hlavní mezníky vývoje politické správy, zejména proměnu gubernií na místodržitelství (později též zemské vlády) a zavedení krajského zřízení v letech 1849 a 1850. Rozbor pak doplňují tabulky: na s. 17 a 20–21 tak najdeme nejen rozdělení Čech na kraje, ale také jejich rozlohu, počet obyvatel a seznam krajů podřízených okresních úřadů roku 1849 a po změně v roce 1855. Značná pozornost je věnována i událostem z roku 1868, které strukturu politické správy zásadně proměnily. Došlo totiž ke zrušení krajů a okresních úřadů, jež byly nahrazeny okresními hejtmanstvími o větší rozloze. Stát tím ušetřil značné finanční prostředky, ale nejpozději na konci 19. století se ukázalo, že je stav úřednictva politické správy poddimenzovaný. Přes všechny problémy však daná struktura správního uspořádání přetrvala až do roku 1927.

Na s. 22–28 pak Martin Klečacký předkládá soupis všech 89 okresních hejtmanství vzniklých roku 1868, včetně tzv. dohlédacích. Tabulka je přitom zpracována podobně jako výše zmíněný seznam krajů a čtenáře informuje jak o rozloze jednotlivých hejtmanství, tak o počtu obyvatel. Již z tohoto soupisu jsou patrné značné rozdíly mezi jednotlivými správními jednotkami, které byly výsledkem nejen odlišné demografické situace, ale také bouřlivého hospodářského rozvoje některých okresů. Historický úvod se neomezuje jen na zachycení vývoje státní správy.

2 Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

Neméně pečlivě se věnuje pravomocem jednotlivých úřadů a hierarchii úředníků politické správy, jejich kompetencím a možnostem služebního vzestupu.

Co se samotných hesel, tedy hlavní části slovníku, týče, je třeba uvést, že v knize nejsou zachyceni úplně všichni úředníci politické správy. Jejich počet byl totiž navzdory menšímu množství úřednictva tak vysoký, že by tento postup přesahoval možnosti autorského kolektivu. Navíc úředníci, kteří svou kariéru zakončili v subalterních pozicích obvykle (až na výjimky) neměli výrazný vliv na politické a společenské dění.

Základním kritériem pro zařazení jednotlivce do slovníku se tak stalo dosažení místa tzv. konceptního úředníka: pro léta 1849–1868 šlo o vedoucí funkcionáře politické správy I. a II. instance, kteří měli samostatné rozhodovací pozice: přednosty okresních hejtmanství (1849–1855), respektive okresních úřadů (1855–1868), přednosty policejního ředitelství v Praze, prezidenty krajských vlád (1849–1854) a krajské představené (1854–1868). Na zemské úrovni jsou tato jména doplněna těmi, již dosáhli pozic šéfů oddělení (departementů) na českém místodržitelství a jejich nadřízených, tedy dvorních radů, místodržitelských viceprezidentů a prezidentů. Výběrově ve slovníku nalezneme i místodržitelské tajemníky jako zástupce šéfů jednotlivých departementů.

Pro období po roce 1868, kdy se ustálilo kariérní schéma politické správy, se východiskem stala VIII. hodnostní třída, tedy pozice místodržitelského tajemníka a vrchního okresního komisaře. Do slovníku byli zařazeni všichni, kdo tohoto postavení dosáhli k 28. říjnu 1918, přičemž je třeba zmínit, že poslední povyšování proběhlo v červnu zmíněného roku. V soupise nalezneme i osoby stojící mimo „klasické“ politické úřady, v první řadě přednosty policejního ředitelství (policejní ředitele) a vedoucí úředníky zemské školní rady. Ta totiž byla personálně i kompetenčně úzce svázána s místodržitelstvím a místodržitel jí také předsedal.

Jednotlivá hesla jsou přehledně strukturována. Na rozdíl od Malířova *Biografického slovníku poslanců moravského zemského sněmu*³ totiž nejde o souvislý text. Autoři se rozhodli pro schéma, které Klečacký s úspěchem použil již ve své předchozí práci *Slovník představitelů soudní správy*.⁴ Kromě příjmení a jména jsou v jednotlivých heslech uvedeny biografické údaje. Protože ale zrovna tyto informace nebývají často přesné a mnohdy se v materiálech rozličných úřadů rozcházejí, proto autoři ověřovali tyto údaje v matrikách, a to alespoň v případech narození.

3 Jiří MALÍŘ, *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012.

4 M. STUPKOVÁ – M. KLEČACKÝ, *Slovník představitelů soudní správy*, Praha 2015.

Hlavní část hesla tvoří tabulka o třech sloupcích. V prvním jsou uvedeny roky, kdy byl příslušný úředník zařazen na určitou pozici, ve druhém se nachází označení příslušné funkce a v posledním místo působení. Nesmírně cennou součástí hesla představuje stručná biografie s uvedením údajů o rodičích, se jménem manželky a datem sňatku a sociálním zařazením příbuzných. Dále zde najdeme informace o příbuzných (sourozencích, dětech), absolvovaných studiích, ale také o udělených vyznamenáních, čestných titulech, či dokonce o povýšení do šlechtického stavu.

Slovník tudíž nenabízí jen stručné biografické informace k jednotlivým úředníkům, ale stává se základním studijním materiálem pro zachycení vývoje státní správy druhé poloviny 19. století, jejíž reprezentanti tvořili (či měli tvořit) jeden z hlavních pilířů, na kterých spočívala stabilita podunajské monarchie. Kniha zároveň umožňuje analyzovat limity služebního vzestupu, jeho provázanost s rodovými poměry (příslušnost k aristokracii či příbuzenské vazby k vyšším a vysokým státním úředníkům), ale též zachytit způsob a metody vytváření loajální elity prostřednictvím udílení čestných titulů, vyznamenání a řádů, a to jak během služby, tak při příležitosti penzionování.

Velmi zajímavé je též sledovat osudy přednostů okresních úřadů, které byly zrušeny při reformě roku 1868. Jen část z nich byla totiž penzionovaná. Protože naprostá většina úředníků politické správy měla právnické jednání, našli mnozí uplatnění v soudní správě a místo okresního hejtmána vyměnili na post okresního soudce.

Pokud bych měl zmíněné práci něco vytknout, pak snad jen to, že v obsáhlém závěru, kde najdeme soupis pražských policejních ředitelů a šéfů okresních úřadů v letech 1848–1849 (s. 863–1861), chybí podobný seznam českých místodržitelů, viceprezidentů a dvorních radů, případně též personální obsazení jednotlivých departementů místodržitelství ve sledovaném časovém horizontu. (Departementy sice v knize uvedeny jsou a to i s vytýčenými kompetencemi, ovšem jen k roku 1890 – s. 289–835). Tyto informace je samozřejmě možné v samotném slovníku dohledat, ovšem podobný soupis by byl mnohem praktičtější.

Je nepochybné, že *Slovník představitelů politické správy* bude fungovat jako nepostradatelná pomůcka historiků zabývajících se (nejen) správními dějinami 19. století, ostatně jako dříve Klečackého a Stupkové *Slovník představitelů soudní správy*. To ostatně potvrdil sám autor slovníku ve své následující knize.⁵ Klečacký

5 M. KLEČACKÝ, *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtmán a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938*, Praha 2021.

tak sám na sobě dokázal, že skutečně kvalitní historická práce musí vycházet z dokonalé znalosti historické materie a nevydaných pramenů. Právě díky podobným pracím, jakou *Slovník představitelů politické správy* představuje, se poznání proměny společnosti pozdní podunajské monarchie posunuje významně vpřed. Kniha představuje nepřehledný materiál k dějinám sociálním a politickým a je zřejmé, že záhy získá ve vědeckých kruzích zasloužené uznání.

Jan Županič

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

